

CZESŁAW WALESZA

RELIGIJNE PRZEŻYWANIE PIĘKNA U MŁODZIEŻY (ROZWOJOWE BADANIA OSÓB W WIEKU OD 12 DO 24 LAT)

Mądrość pokochałem
i stałem się miłośnikiem jej piękna (Mdr 8,2 a i c).

Zadanie niniejszego artykułu, który jest wstępną eksploracją pola problemowego, sprowadza się do poszukiwania odpowiedzi na dwa pytania: (1) Jakie są formy występowania zjawiska religijnego przeżywania piękna? (2) Jaka jest swoistość jego przejawiania się u młodzieży męskiej i żeńskiej w różnym wieku? Całość ma być uzupełniona o niektóre zagadnienia szczegółowe, jak np. religijne przeżywanie piękna w cierpieniu czy brzydota duchowa. Uwzględnia się także nadrzędną rolę znaczenia w ujmowaniu piękna (por. Bassak, Chase, Martin 1998; Jones i in. 1998; Korossy 1999). Artykuł stanowi kontynuację prac na temat religijności (Walesa 1997; 1998).

Literatura cytowana, zazwyczaj z adnotacją „por.”, przynosi informacje inspirującą, porównawczą, uzupełniającą, sprawozdawczą, wyjaśniającą. Służy też często uzasadnieniu podanych stwierdzeń. Niekiedy ma być uprawomocnieniem wyводу, metody i sposobu ujęcia wyników badań. Jest to z reguły literatura najnowsza, sygnalizująca trendy *in statu nascendi* oraz fragmenty wyłaniającej się wiedzy, dotyczącej religijnego przeżywania piękna i/lub jego kontekstu.

I. PRZEŻYWANIE PIĘKNA W KONTEKŚCIE RELIGIJNOŚCI CZŁOWIEKA

U człowieka religijnego przeżywanie piękna wchodzi w wewnętrzne i najgłębsze warstwy jego życia.

PROF. DR HAB. CZESŁAW WALESZA, Katedra Psychologii Rozwojowej KUL,
Al. Racławickie 14, 20-950 Lublin.

1. Czym jest zjawisko religijnego przeżywania piękna?

Religijne przeżywanie piękna oznacza zaktualizowanie całej religijności zogniskowanej na pięknie. W tym przeżywaniu możemy wyróżnić procesy, stany i dynamizmy (1) świadomości religijnej, (2) uczuć religijnych, (3) decyzji religijnych, (4) więzi ze wspólnotą osób wierzących, (5) praktyk religijnych, (6) moralności religijnej, (7) doświadczeń religijnych i (8) form wyznania wiary (por. Matusov 1998; Waloszczyk 1998). Pojęcie religijnego przeżywania mieści się w zakresie pojęcia religijności, a zwłaszcza pojęcia religijności aktualizowanej lub realizowanej, choć ich konotacja jest różna. Tak więc każda forma religijnego przeżywania piękna należy do zakresu religijności. Stanowi jednak dziedzinę względnie autonomiczną.

Na pytanie: „Czym jest zjawisko religijnego przeżywania piękna?” częściowo mają odpowiedzieć badania empiryczne prezentowane w niniejszym artykule. Konstruowanie zaś definicji, np. klasycznej (*genus proximus et differentia specifica*), poprzez wskazanie dziedziny bliższej, którą jest religijność (lub religijne przeżywanie), i czynnika różnicującego, którym jest piękno, nie prowadzi do istoty rzeczy.

Religijne przeżywanie piękna jest bogate i harmonijne, gdy uczestniczą w nim (lub go współtworzą) liczne procesy i stany religijności w jak największym natężeniu, a jest ubogie i nieharmonijne, a nawet kadłubowe, gdy są w nim obecne tylko niektóre procesy i/lub stany religijne (por. Oser, Scarlett 1991; Gatti 1998; Poupard 1999).

2. Piękno i jego kategorie

Na potrzeby niniejszego artykułu proponuję relacyjne, a jednocześnie egzystencjalne, określenie piękna (z uwzględnieniem duchowości człowieka). Jest ono zjawiskiem powstałym z interakcji tendencji ludzkich do przeżywania olśnienia, fascynacji i zachwyty, w połączeniu z radością, pokojem, wyciszeniem wewnętrznym oraz uniesieniem ducha w zakresie doznawania i wyrażania piękna – z charakterystycznymi dla nich cechami obiektu, takimi jak: wzniosłość, zniewalające przyciąganie uwagi, swoisty urok, podatność (lub skłonność) do oczarowywania czy fascynowania i inne (por. Jaroszyński 1986; Puffal 1997).

W niniejszym artykule nie zostały zanegowane formalne lub estetyczne określenia piękna, akcentujące harmonię komponentów estetycznych (a także

i pozaestetycznych) i synchronizowanie formy z treścią. Problematyka estetyczna została w pracy jedynie zasygnalizowana, bez poszukiwania relacji pomiędzy przeżyciem estetycznym a religijnym. Przeżycie estetyczne jest oczywiście czymś innym niż religijne, ale zakresy tych pojęć mogą być skrzyżowane.

Kategorie piękna bywają uwarunkowane m.in. przez swoiste „teorie”, formułowane i żywione przez podmiot. Gdy podstawą tych „teorii” jest przekonanie, że źródłem piękna jest Bóg, wtedy to wszystko, co pozostaje w pozytywnej relacji do Boga, jest mniej lub bardziej piękne (por. Barsalou, Huttenlocher, Lamberts 1998; Wingo 1998).

3. Uwarunkowania religijnego przeżywania piękna

Kształt religijnego przeżywania piękna zależy od (1) obiektu przeżywania piękna (np. liturgia, przyroda ujmowana w relacji stworzenia do Boga, historia, człowiek, np. w akcie życzliwości do swego nieprzyjaciela itp.); (2) podmiotu przeżywania, a zwłaszcza od aktualnego stanu jego religijności oraz od tego, jak obiekt przeżywania piękna usytuował się w polu religijności tego podmiotu, a także od jego wrażliwości na piękno. Człowiek wchodzi w świat piękna na zasadzie swoistego olśnienia, oczarowania, fascynacji i płynącej stąd radości, poznawczo-emocjonalnego kontaktu z obiektem przeżywania piękna; przy doznawaniu piękna podstawowe jest upodobanie, a przy jego wyrażaniu – uniesienie ducha. Wszystkie charakterystyczne cechy i stany osoby, które powodują to, że jest ona wrażliwa na piękno, określamy terminem „kallotropizm”. Można by tu dodać wyróżniki stylistyczne, określające niepowtarzalny i unikalny charakter tej wrażliwości u każdej osoby; (3) wewnętrznego i zewnętrznego kontekstu tego przeżywania oraz od czynników koordynujących wpływy obiektu i podmiotu. Obiekt religijnego przeżywania piękna charakteryzuje się swoistym blaskiem, dzięki czemu emanuje piękno w sposób dostrzegalny dla człowieka i powoduje zniewalające przyciąganie uwagi. Ta dostrzegalność jest uwarunkowana wewnętrznymi i zewnętrznymi czynnikami życia danej osoby (por. Edwards 1998; Hernas 1998; Ladd, McIntosh, Spilka 1998; Tarnowski 1998).

4. Czynniki kontekstowe ułatwiające religijne przeżywanie piękna

Ułatwieniem dla religijnego przeżywania piękna są m.in. dzieła sztuki sakralnej. Różne komponenty tych dzieł i odpowiednie czynniki kontekstowe, jak np. majestat, żywa kolorystyka, skromność, adekwatność środków do treści; przeżywanie realności istnienia i działania Boga; uczestniczenie w liturgii, przeżycie obecności Boga, Jego mocy, mądrości, miłosierdzia, miłości, intelektualno-uczuciowego ujmowania muzyki oraz innych elementów liturgii, odczucia innego czy głębszego wymiaru rzeczywistości, stanowią siedlisko przeżywania piękna. Jest ono kojarzone z harmonią i poczuciem wolności; pokojem i wyciszeniem wewnętrznym; zachwytem i radością; łagodnością i poczuciem ogarnięcia Bożą miłością; doświadczeniem bliskości Boga i zjednoczenia z Nim; radosnym, życzliwym i nowym spoglądaniem na świat (w tym i na ludzi) oraz na siebie; umiejętnością spoglądania Bożymi oczami na rzeczywistość i zaufaniem do Boga, a także pewnością siebie. Z muzycznym pięknem religijnym kojarzona jest tzw. muzyka sfer, muzyka ciszy, muzyka niezgłębionych przestrzeni itp. ujęcia intelektualno-uczuciowe, a z innymi kategoriami religijnego przeżywania piękna – specyficzne dla nich pojęcia, metafory, obrazy doskonałości duchowej i struktury kontekstowe. A oto konkretny i wąski przykład religijnego przeżywania piękna u osoby, która uczestniczy w liturgii nad grobami św. Piotra i Pawła w Rzymie. Posągi, narracje i wyobrażenia o św. Piotrze i Pawle wywołują przeżycie piękna na miarę identyfikacji tej osoby z nimi, a to z kolei na miarę jej wiary. Gdy omawiana osoba poznała ich dzieje, dowiedziała się, kto wyrzeźbił ich posągi, jest zafascynowana zapalonymi świecami, wzruszona obecnością papieża na liturgii, a także samym nadzwyczajnym zgromadzeniem liturgicznym – jej religijne przeżycie piękna nabiera głębi i niepowtarzalnych doznań oraz ekspresji (por. Duveen 1998; Staudinger i in., 1998; Robinson, Robinson, Katayama 1999).

5. Uzasadnianie przeżywania piękna

Przeżywanie określonego piękna rodzi potrzebę uzasadnienia go. Procesy uzasadnienia zależą głównie od poziomu rozwoju poznawczego. Po osiągnięciu operacji formalnych (zazwyczaj po przekroczeniu wieku 15 lat) – procesy uzasadniania nabierają charakteru logicznego (z odpowiednimi komponentami konotacyjnymi). W tym znaczeniu religijne przeżywanie piękna może być

„logiczne” lub „nielogiczne”, uzasadnione lub nieuzasadnione, przy czym uzasadnienie religijnego przeżywania piękna wymaga przestrzegania zasad logiki wiary, a więc uwzględnienia tego, że jest ono bezinteresowne i zasadniczo nieuzasadnialne pod względem czysto racjonalnym. Proces uzasadniania uwarunkowany jest nie tylko poziomem rozwoju operacji logicznych, ale i sposobem funkcjonowania świadomości, siłą wiary oraz historią doświadczeń, a także innymi czynnikami wewnętrznymi i zewnętrznymi (por. Ossowski 1966; Gos 1997).

W procesie uzasadniania danego rodzaju piękna niekiedy pada pytanie o to, czy ma ono charakter obiektywny czy subiektywny albo też w jakiej mierze zależy od cech obiektu i podmiotu, a w jakiej – od cech subiektywnych, a więc od nastroju, aktualnego samopoczucia, sposobu ujmowania itp. Istotne są tu procesy i formy interpretacji. Niektóre z nich mają charakter czysto subiektywny, a niektóre nabierają charakteru imperatywnego, gdyż pozostają wymuszone przez obiekt przeżywania piękna, zasady życia podmiotu, jego przekonania, powiązania konotacyjne itp. (Wearden i in. 1998; Cieniala 1999).

6. Realizm w przeżywaniu piękna

Uzasadnienie przeżywania piękna daje przeświadczenie jego realizmu. Kryteria realizmu zostały przedstawione zadowalająco na terenie sztuki (także sztuki sakralnej). Realizm w sztuce sakralnej dotyczy (1) określonych zasad przedstawiania danej rzeczywistości, zasad ekspresji czy wykonania, które mówią, „jak” jest to przedstawione, i (2) kanonów specyficznych, uwarunkowanych tradycją oraz stylizacją obowiązującą w obrębie danego gatunku sztuki, np. ikony maryjne prezentują określoną stylizację. Stylizacja ta wymaga wierności względem rzeczywistości, która łączy się z podporządkowaniem odtwarzania tej rzeczywistości określonym zasadom życia i ornamentacyjnym formom danego gatunku sztuki. U podstaw zaś tego wszystkiego leżą czynniki świadomości z komponentami denotacyjnymi (czysto informacyjnymi) i konotacyjnymi (wielorako skojarzeniowymi, a zwłaszcza uczuciowymi). Gdy obiektem przeżywania piękna są symbole wiary chrześcijańskiej, takie jak: krzyż lub baranek, to wymagają one adekwatnego do dostarczanego przez wspólnotę osób wierzących klucza interpretacyjnego. Trzeba przy tym zaznaczyć, że w przypadku dzieła sztuki sakralnej wskazujemy na specyficzną relację tego dzieła do rzeczywistości, na właściwą sobie reprezentację rzeczy-

wistości, a nie na jej naśladowanie czy jej odwzorowanie (por. McKenna, Myers 1997; Bough 1999).

„Prawda piękna”, która tutaj niemal pokrywa się z „prawdą artystyczną”, jest formą realizmu rodzajowego, czyli tego, co jest charakterystyczne i typowe dla określonej rzeczywistości. Informacje zewnętrzne – mówiące o tym, że treść dzieła jest historycznie prawdziwa, że malarz w czasie malowania danej ikony podejmował długie modlitwy i surowe posty, że do tego oto portretu pozował osobiście Jan XXIII – podnoszą doniosłość obiektu przeżywania piękna, zwiększają bogactwo przeżyć i wydobywają nowe ich znaczenia oraz niespotykane przedtem konstelacje tych znaczeń (por. Puffal 1997; Trojanowska 1997; Kante 1998).

7. Egzystencjalne i czysto estetyczne aspekty piękna

W obrębie piękna religijnego (a także wielu innych jego odmian) wyróżniamy piękno egzystencjalne i czysto estetyczne (dekoracyjne). To pierwsze dotyczy doskonałości życia, jego spełnienia i zwieńczenia również, a może przede wszystkim, w aspekcie religijnym. Piękno zaś czysto estetyczne – zależnie od jego zakresu i głębi – jest w zasadzie jakby ozdobą rzeczy, sytuacji, życia, społeczności lub czegoś innego. Gdy np. choruje mój przyjaciel, przeżywam smutek egzystencjalny, a gdy chłonę dźwięki Adagio z III Symfonii Beethovena, przeżywam smutek o charakterze czysto estetycznym (por. Kulczycki 1998; Siebel 1999).

8. Formy życia sprzyjające pięknu

Niektóre formy życia sprzyjają przeżywaniu piękna, a inne nie. Sprzyjają: życie w bezinteresowności i w twórczej izolacji od dystrakcyjnych bodźców; nastawienie parateliczne, czyli uniezależnienie od celów użytecznych albo wolność od gonitwy za celami instrumentalnymi: za ich realizacją i spełnieniem i traktowanie piękna w sposób autoteliczny (piękno nie jest tu środkiem do czegoś innego, ale samo jest celem); przewaga procesów zaangażowania nad procesami kontroli i funkcjonowanie poza zasadą przyjemności oraz kontemplacyjne radowanie się aktualnością i inne. Nie sprzyjają oczywiście stany przeciwne do wspomnianych i wiele innych, związanych z depresją, z chorą religijnością, nędzą itp. Całość tego zagadnienia można by ująć

w zdaniu: Życie w darmości ogniskuje się w przeżywaniu piękna, które staje się nową zasadą organizującą zachowanie człowieka (por. Schneiders 1998; Theron, Jordaan 1998; Demoustier 1999).

9. *Poziomy rozwojowe zasad ujmowania piękna*

Nie istnieje ogólne obiektywne kryterium piękna. Nie istnieje obiektywna cecha, która stanowiłaby warunek wystarczający piękna. Istnieją natomiast różne poziomy zasad ujmowania piękna: (1) anomia: brak jakichkolwiek zasad; (2) heteronomia: zasady kształtowane przez autorytety zewnętrzne; (3) autonomia: wybór zasad oraz ich kształtowanie dokonują się na drodze preferencji i decyzji autonomicznej jednostki; (4) ideonomia: zasady piękna pochodzą z różnych teorii i propozycji systemowych, a własne zasady autonomiczne jednostki ludzkiej są wspomagane i ubogacane znaczeniami pochodzącymi z tych teorii, propozycji oraz ideałów; (5) theonomia: własne zasady autonomiczne stapiają się w sferze wolności z zasadami życia religijnego (por. Wright 1998; Henninger i in. 1999).

10. *Piękno w życiu ludzkim*

Piękno jest trudne, ale jego przeżycie działa na człowieka lecząco, oczyszczająco i transformująco. Bardziej intensywne przeżycia piękna strząsają z nas „pył” codziennych spraw, który na nas się sypie stale, przesłaniając jasność i koloryt życia. Tak więc w pytaniu o religijne przeżywanie piękna w gruncie rzeczy chodzi o wyższą jakość życia. W odbiorze subiektywnym przeżywanie piękna często odpowiada przeżywaniu dobra, a niekiedy również – przeżywaniu prawdy, a nawet i świętości. Przeżywanie zaś piękna, dobra, prawdy czy świętości w obrębie osobowej i pozytywnej relacji człowieka do Boga albo w życiu usytuowanym wobec Boga prowadzi ostatecznie do ujmowania piękna w kontekście religijności (por. Galewicz 1998; Scheffbuch 1998).

Od strony pragmatycznej może zachodzić sytuacja wyrażona wezwaniem: „Zróbcie coś, żeby zaistniało w was przeżywanie piękna” albo też „Pozwólcie, aby ogień doznań piękna w was zapłonął”. Piękno bowiem niekiedy bywa zadane, a nawet odkrywane czy zdobywane, a niekiedy – po prostu dane czy przyjmowane; niekiedy go kształtujemy, a niekiedy nam się odślania jako coś nowego w obrębie naszej rzeczywistości życiowej. Każda forma

przeżywania piękna jest oznaką witalności jednostki, żywotności jej ducha, a nawet jej swoistej ekspansywności. Przeżywanie zaś religijne wnosi nowe komponenty, a m.in. uwrażliwienie na rzeczywistość ostateczną (por. Tokarski 1997; Grabska 1999).

II. SPOSÓB BADANIA RELIGIJNEGO PRZEŻYWANIA PIĘKNA

Wszystkie komponenty i procesy badawcze zostały dostosowane do specyfiki obiektu badań, którym jest religijne przeżywanie piękna.

1. *Osoby badane*

Przebadano po 40 osób w wieku 12, 15, 18 i 24 lata. Połowę każdej grupy wiekowej stanowiły osoby płci żeńskiej i połowę – osoby płci męskiej. Do badań wybierano osoby religijne. Kryterium religijności były opinie kompetentnych sędziów, którymi byli liderzy religijnych ruchów odnowy, przywódcy wspólnot religijnych, mistrzowie życia wewnętrznego, jak np. mistrzynie nowicjatu czy wędrowni katechiści i inni. Można przypuszczać, że osoby tak dobrane jako wrażliwe na rzeczywistość religijną mają już doświadczenie w zakresie religijnego przeżywania piękna i potrafią coś o tym powiedzieć.

2. *Metoda zbierania danych*

Metodą zbierania danych dotyczących religijnego przeżywania piękna był wystandaryzowany wywiad eksploracyjny, gdzie istnieje możliwość dodatkowego pytania o wyjaśnienie, dodatkowe poinformowanie i wyrażenie preferencji w sytuacji niejasnej odpowiedzi badanego. Wywiad ten składał się z dwóch części: (1) z pytania stanowiącego prośbę o biografię religijną badanego i (2) z 18 pytań szczegółowych.

Po nawiązaniu dobrego kontaktu osoba badana otrzymywała pierwsze pytanie: „Czy mógłbyś (mogłabyś) przedstawić najważniejsze wydarzenia religijne w twoim życiu: od lat najwcześniejszych, ze szczególnym zaakcentowaniem tych wydarzeń, które mają charakter religijnego przeżywania piękna?” Następnie pytania szczegółowe:

Czym dla Ciebie jest piękno religijne?

Od kiedy zacząłeś/zaczęłaś poszukiwać wiedzy religijnej i nad nią się zastanawiać?

Czy pamiętasz „przełomy” w swojej świadomości religijnej?

Czy aktualnie: w ostatnich dniach lub tygodniach miałeś przeżycia piękna religijnego? Opisz to.

Czy przeżycia te zdecydowały o twoich ważnych wyborach życiowych?

Czy twoje ważne wybory życiowe wywołały przeżycia piękna religijnego? Jakiego?

Opowiedz, kto i jak wtajemniczał Cię w przeżywanie piękna religijnego?

Jak przeżycie piękna religijnego wpływało na twoją więź ze wspólnotą osób wierzących?

Jakie są Twoje zachowania dotyczące przeżywania piękna religijnego? (Uwaga dla badacza: chodzi tu zarówno o doznawanie, jak i wyrażanie piękna).

W jaki sposób przejawia się twoja wiara w życiu codziennym?

W jaki sposób podstawowe przejawy wiary: modlitwa, Eucharystia i poczucie tajemnicy wpływają na Twoje przeżycia piękna religijnego?

Jakie sytuacje sprzyjały u Ciebie przeżywaniu piękna religijnego?

Na czym polega piękno życia prawdziwie chrześcijańskiego?

Jak przeżywałeś piękno religijne w chwilach cierpienia czy udręczenia?

Od czego zależy Twoje przeżywanie piękna religijnego? (Uwaga dla badacza: chodzi tu o czynniki wewnętrzne i zewnętrzne).

W jaki sposób nawrócenie religijne pomaga w przeżywaniu piękna religijnego?

Jakie konsekwencje w życiu człowieka wynikają z jego religijnego przeżywania piękna?

Czy spotkałeś się z brzydotą duchową? Jakie są jej cechy?

Oczekiwaliśmy tego, że odpowiedzi osób badanych na przedstawione pytania będą dotyczyć faktów i wydarzeń ich życia religijnego oraz znaczeń lub osobistego sensu, a także interpretacji tego wszystkiego z uwzględnieniem, że niektóre ich wyrażenia, np. „W niebie musi być bardzo świątecznie”, mogą mieć różne znaczenia w zależności od przyjętej przez nich treści denotacyjnej i całego kontekstu. Wypowiedzi badanych informowały o (1) zdarzeniach, wydarzeniach życiowych, faktach historycznych, obiektach przeżywania piękna, np. o zjawiskach przyrody, obrazach, muzyce itp.; (2) znaczeniach, sensach, wartościach itp.; (3) ich przekonaniach.

3. *Procedura badań*

Każda osoba badana była wcześniej uprzedzana co do treści i formy badania. Po nawiązaniu dobrego kontaktu z badanym przystępowano do realizacji badania. Wypowiedzi, za zgodą osoby badanej, były rejestrowane na taśmie magnetofonowej. Zachowywano ciągłość wypowiedzi osób badanych oraz formę dialogu z badającym.

Każde badanie przeprowadzane było indywidualnie i trwało przeciętnie ok. 120 minut.

Badania prowadzono w Lublinie, Krakowie i Warszawie, w latach od 1996 do 1998.

4. *Kategoryzowanie wyników badań oraz ich analiza statystyczna*

Uzyskane wyniki opracowano za pomocą wyodrębnionych z badań rodzajów piękna religijnego (dziedziny treściowe) oraz parametrów religijności.

Do statystycznego porównania wypowiedzi udzielonych przez badanych z różnych grup wiekowych oraz płci i ustalenia istotności różnic zastosowano test χ^2 . Jest on statystyką nie wymagającą żadnych założeń co do postaci rozkładu z populacji.

5. *Trafność metody badawczej*

Osoby prowadzące badania wspomnianą metodą (8 osób, z tego 2 stosowały metodę zmodyfikowaną do badania dzieci) stanowiły zespół rzeczoznawców, oceniający trafność omówionej metody zbierania danych. Ocena sędziowska na skali 11-stopniowej co do jej trafności fasadowej dała wynik 10,1, a odnośnie do trafności teoretycznej: 8,7. Kategoryzowanie wyników badań przez poszczególnych badaczy dało 82,3 % zgodności. Wyniki te wydają się zadowalające.

III. RELIGIJNE PRZEŻYWANIE PIĘKNA U MŁODZIEŻY W ŚWIETLE JEJ WYPOWIEDZI

Badania empiryczne dostarczyły dużej liczby wypowiedzi osób w wieku 12, 15, 18 i 24 lata na temat omawianego zjawiska.

1. Kategorie piękna w obrębie poszczególnych parametrów religijności

Istnieje wiele sposobów klasyfikowania zebranych danych. Zespół sędziowski wybrał taki zbiór dziedzin treściowych religijności, jaki został przedstawiony w tab. 1, w której dane dotyczące religijnego przeżywania piękna u młodzieży są pogrupowane według parametrów i dziedzin treściowych religijności.

Tab. 1. Rozkład liczbowy wypowiedzi dotyczących piękna według parametrów i dziedzin treściowych religijności oraz wieku i płci badanych osób

Parametry religijności	Wiek życia, płeć	12 r.ż.			15 r.ż.			18 r.ż.			24 r.ż.			Razem		
		K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ogó- łem
I. Świadomość religijna	Dziedziny treściowe religijności															
	1. Świadomość działania Boga w człowieku	9	6	15	13	12	25	17	14	31	9	13	22	48	45	93
	2. Świadomość Bożej miłości	8	9	17	13	12	25	10	5	15	16	13	29	47	39	86
	3. Świadomość piękna przyrody jako stworzonej przez Boga	8	6	14	11	11	22	15	11	26	10	11	21	44	39	83
	4. Świadomość doskonałości Świętych, Błogosławionych i niektórych ludzi	9	5	14	13	8	21	9	12	21	12	13	25	43	38	81
	5. Świadomość konieczności wiary do przeżywania piękna	5	6	11	8	15	23	11	17	28	7	11	18	31	49	80
	6. Świadomość spotkania człowieka z Bogiem (m.in. na modlitwie)	8	7	15	10	9	19	10	8	18	9	8	17	37	32	69
	7. Świadomość pomocy Bożej i tego, że Bóg wysłuchuje prośb	3	3	6	5	7	12	7	6	13	4	5	9	19	21	40
	8. Świadomość przejawów Boga w wytworach człowieka	1	3	4	4	6	10	5	8	13	5	7	12	15	24	39
	9. Świadomość Bożego miłosierdzia i przebaczenia	2	5	7	6	7	13	6	5	11	5	2	7	19	19	38
	10. Świadomość obecności Boga w świecie	4	3	7	5	3	8	9	4	13	6	1	7	24	11	35
	11. Świadomość dobroci i sprawiedliwości Bożej	1	6	7	2	9	11	3	4	7	7	1	8	13	20	33
	12. Świadomość ofiary Jezusa Chrystusa	3	2	5	7	3	10	7	7	14	2	1	3	19	13	32
13. Świadomość Boga jako Stwórcy	2	4	6	2	5	7	3	2	5	7	2	9	14	13	27	

Parametry religijności	Wiek życia, płeć	12 r.ż.			15 r.ż.			18 r.ż.			24 r.ż.			Razem		
		K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ogół- lem
	Dziedziny treściowe religijności															
	14. Świadomość tego, że Bóg jest prawdą,	1	2	3	1	3	4	1	2	3	6	3	9	9	10	19
	Razem:	64	67	131	100	110	210	113	105	218	105	91	196	382	373	755
II. Praktyki religijne	1. Eucharystia (msza św., komunie, adoracja)	15	14	29	17	14	31	23	14	37	27	14	41	82	56	138
	2. Modlitwa (w tym także medytacja)	11	8	19	22	17	39	25	19	34	24	10	34	82	54	126
	3. Sakramenty św., a zwłaszcza Sakrament Pojednania	12	9	21	13	10	23	9	4	13	9	8	17	43	31	74
	4. Nabożeństwa	8	7	15	7	7	14	7	5	12	11	9	20	33	28	61
	5. Czytanie Pisma Św.	3	2	5	5	3	8	18	8	26	7	7	14	33	20	53
	6. Śpiewanie pieśni religijnych oraz granie na instrumentach	6	4	10	10	8	18	13	9	22	2	1	3	31	22	53
	7. Udział w rekolekcjach	3	4	7	3	2	5	7	5	12	3	11	14	16	22	38
	8. Spełnianie dobrych uczynków	3	1	4	4	4	8	6	3	9	3	2	5	16	10	26
	9. Czytanie literatury religijnej	1	1	2	4	3	7	7	4	11	3	3	6	15	11	26
	10. Liturgie wspólnotowe	2	1	3	5	2	7	4	2	6	4	3	7	15	8	23
	11. Praktykowanie postów	1	0	1	6	4	10	2	1	3	5	3	8	14	8	22
	12. Udział w pielgrzymkach	0	0	0	3	2	5	8	6	14	2	3	5	13	11	24
	Razem:	65	51	116	99	76	175	129	80	199	100	74	174	393	281	664
III. Wiąż ze wspólnotą osób wierzących	1. Konkretnie akty pomocy ludziom ze wspólnoty	14	11	25	15	11	26	18	13	31	17	13	30	64	48	112
	2. Dostrzeżony wzór życia konkretnych członków wspólnoty	11	9	20	17	14	31	15	12	27	13	10	23	56	45	101
	3. Żywy udział w życiu Kościoła	4	6	10	11	13	24	17	19	36	14	13	27	46	51	97
	4. Wspólnota ułatwia przeżycie piękna religijnego	4	7	11	13	17	30	15	9	24	12	5	17	44	38	82
	5. Żarliwe uczestniczenie w liturgii	8	6	14	14	9	23	11	12	23	12	8	20	45	35	80
	6. Piękno religijne wpływa na poczucie więzi	5	3	8	15	3	18	11	6	17	13	5	18	44	17	61
	7. Aktywne uczestniczenie w spotkaniach własnej wspólnoty	3	1	4	9	7	16	10	7	17	8	8	16	30	23	53
	8. Żywy udział w życiu własnej rodziny	4	3	7	4	5	9	6	7	13	7	9	16	21	24	45
	Razem:	53	46	99	98	79	177	103	85	188	96	71	167	350	281	631
IV. Formy wyznania wiary	1. Pragnienie wyznania wiary	10	7	17	16	13	29	19	14	33	14	11	25	59	45	104
	2. Staranie się o dobre życie i unikanie grzechów	2	3	5	8	9	17	6	9	15	13	16	29	29	37	66
	3. Świadectwo własnego życia	3	2	5	14	9	23	14	9	23	7	5	12	38	25	63
	4. Objawy wrażliwości na rzeczy Boże	3	1	4	8	5	13	10	8	18	11	10	21	32	24	56
	5. Skupienie, cisza, zaduma, które dzięki wierze przechodzą w modlitwę	2	1	3	5	4	9	9	10	19	12	10	22	28	25	53
	6. Świadectwo życia innych ludzi	6	4	10	7	6	13	7	6	13	7	8	15	27	24	51

Parametry religijności	Wiek życia, płeć	12 r.ż.			15 r.ż.			18 r.ż.			24 r.ż.			Razem		
		K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ogó- łem
	Dziedziny treściowe religijności															
	7. Pragnienie wypełnienia tego, co zaplanował dla mnie Bóg	5	4	9	4	7	11	8	11	19	3	6	9	20	28	48
	8. Wyznanie wiary poprzez adekwatną do niej percepcję dzieł sztuki	0	0	0	3	2	5	6	5	11	4	2	6	13	9	22
	Razem:	31	22	53	65	55	120	79	72	151	71	68	139	246	217	463
V. Doświadczenia religijne	1. Doświadczenie działania Boga w moim życiu	3	5	8	7	11	18	11	13	24	8	13	21	29	42	71
	2. Doświadczenie wysłuchania modlitwy	5	4	9	9	3	12	5	5	10	10	9	19	29	21	50
	3. Doświadczenie obecności Boga	3	1	4	7	3	10	8	6	14	9	10	19	27	20	47
	4. Doświadczenie miłości Boga do mnie	7	3	10	8	3	11	7	5	12	9	4	13	31	15	46
	5. Doświadczenie przemiany wewnętrznej typu nawrócenie	1	2	3	4	5	9	9	10	19	7	6	13	21	23	44
	6. Doświadczenie dotknięcia przez Boga	3	3	6	5	6	11	11	4	15	6	5	11	25	18	43
	7. Doświadczenie woli Bożej	1	4	5	1	5	6	5	9	14	2	7	9	9	25	34
	8. Doświadczenie jedności z Bogiem	3	2	5	5	3	8	6	4	10	6	3	9	20	12	32
	9. Doświadczenie cierpienia w zjednoczeniu z Jezusem Chrystusem	1	1	2	4	1	5	6	2	8	8	3	11	19	7	26
	10. Doświadczenie działania Ducha Św. w moim życiu	2	1	3	3	3	6	3	4	7	3	2	5	11	10	21
	11. Doświadczenie przyjęcia w wierze swojego krzyża	0	0	0	3	2	5	2	1	3	3	7	10	8	10	18
	12. Doświadczenie uzdrowienia przez Boga	0	1	1	2	1	3	1	4	5	2	0	2	5	6	11
	Razem:	29	27	56	58	46	104	74	67	141	73	69	142	234	209	443
VI. Uczucia religijne	1. Radość religijna	8	5	13	5	7	12	16	7	23	11	6	17	40	25	65
	2. Miłość	9	3	12	7	3	10	11	9	20	6	5	11	33	20	53
	3. Przeżycie wewnętrznego pokoju	3	2	5	6	5	11	8	9	17	7	11	18	24	27	51
	4. Zachwyt nad dziełem Boga	7	4	11	9	3	12	6	1	7	9	4	13	31	12	43
	5. Pocieszenie doznane od Boga	4	3	7	8	3	11	8	3	11	4	4	8	24	13	37
	6. Uczucie dotyczące obecności Boga	3	5	8	2	7	9	4	8	12	5	3	8	14	23	37
	7. Uczucie szczęścia	4	3	7	2	1	3	3	5	8	4	3	7	13	12	25
	8. Wdzięczność Bogu	3	2	5	3	3	6	5	2	7	2	4	6	13	11	24
	9. Wzruszenie w obecności Boga	3	1	4	4	1	5	3	1	4	5	2	7	15	5	20
	10. Zjednoczenie z Jezusem w przeżywaniu	1	0	1	4	1	5	5	4	9	3	2	5	13	7	20
	Razem:	45	28	73	50	34	84	69	49	118	56	44	100	220	155	375
VII. Decyzje religijne	1. Postanowienie poprawy życia	2	3	5	9	9	18	8	7	15	9	11	20	28	30	58
	2. Zdecydowanie się na przynależność do grupy religijnej	2	2	4	7	5	12	5	10	15	8	5	13	22	22	44

Parametry religijności	Wiek życia, płeć	12 r.ż.			15 r.ż.			18 r.ż.			24 r.ż.			Razem		
		K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ra- zem	K	M	Ogó- łem
	Dziedziny treściowe religijności															
	3. Zdecydowanie się na częstsze praktyki religijne	2	3	5	9	7	16	6	4	10	2	7	9	19	21	40
	4. Wybór dobra jako świadectwa wiary	0	2	2	7	5	12	4	3	7	7	8	15	18	18	36
	5. Postanowienie przyjęcia Jezusa do swego życia i pójście za Nim	2	1	3	3	2	5	5	7	12	9	5	14	19	15	34
	6. Postanowienie pomagania biednym - ze względu na Jezusa Chrystusa	2	3	5	3	5	8	3	2	5	5	7	12	13	17	30
	7. Wybór drogi powołania życiowego (m. in. zakonnego)	1	1	2	1	0	1	8	6	14	7	4	11	17	11	28
	8. Decyzja dotycząca otwarcia się na drugiego człowieka	2	1	3	2	1	3	4	1	5	3	4	7	11	7	18
	Razem:	13	16	29	41	34	75	43	40	83	50	51	101	147	141	288
VIII. Mo- ralność religijna	1. Czyste sumienie	4	1	5	5	4	9	9	7	16	12	12	24	30	24	54
	2. Motywy przestrzegania przykazań Bożych	4	1	5	5	3	8	8	9	17	13	10	23	30	23	53
	3. Dostrzeganie dobra w drugim człowieku	3	2	5	6	3	9	7	5	12	11	8	19	27	18	45
	4. Satysfakcja z dobrego czynu	3	2	5	10	4	14	6	8	14	7	4	11	26	18	44
	5. Rozumienie zasad moralnych w kluczu wiary	0	0	0	1	4	5	7	11	18	9	8	17	17	23	40
	6. Kryteria dobra i zła w świetle Bożym	0	1	1	3	5	8	3	8	11	7	11	18	13	25	38
	Razem:	14	7	21	30	23	53	40	48	88	59	53	112	143	131	274
	Ogółem:	314	264	578	541	457	998	650	546	1186	610	521	1131	2115	1788	3893

Poszczególne komponenty tej tabeli, a więc np. wydzielone dziedziny treściowe czy zawarte w ich obrębie liczby – analizowane odrębnie – nie stanowią znacznego wkładu do wiedzy o badanym zjawisku. Wyrażane zaś razem i w sposób zintegrowany mogą wnieść wiedzę istotną nie tylko na temat zjawiska piękna, ale i struktury religijności.

W tym miejscu należy nadmienić, że liczby w tabeli nie oznaczają liczebności realizowania religijności w danej dziedzinie i parametrze, np. liczebności określonych aktów świadomości czy praktyk, ale przeżywania piękna wewnątrz tych aktów świadomości i praktyk lub niekiedy za ich pomocą albo nawet przy ich okazji.

W tabeli niestety nie można przedstawić jakości przeżywania piękna religijnego. Dlatego też często sięgam do przykładów. Nie znalazły się też w niej dane pochodzące z odpowiedzi na trzy pierwsze pytania wywiadu. Zadaniem tych pytań było intelektualne zdynamizowanie badanych, tak aby ich odpowiedzi były trafne i wystarczająco pełne.

1.1. *Definiowanie przez młodzież piękna religijnego*

Odpowiedzi na pytanie „Czym dla Ciebie jest piękno religijne?” przynoszą interesujące informacje. I tak np. 18-letni Michał odpowiada: „Piękno religijne to coś nieokreślonego. To jest tajemnica. Na ziemi mogę poznać tylko jego część. Reszta będzie dana po śmierci. Pełnego piękna religijnego nie ma na ziemi. My doświadczamy tylko tej niedoskonałej formy piękna, prawdziwe będzie nam dane dopiero po śmierci. Pięknem jest Bóg”. Jego rówieśniczka zaś, Aneta, stwierdza: „Piękno to jest ta cała rzeczywistość, ona cała jest piękna. We wszystkim, co jest stworzone, jest piękno, jest ślad Boga, który to stworzył. Piękno religijne jest tym, co stworzył Bóg, co od Niego pochodzi, co jest jego dziełem – miłość, dobro, przyjaźń, przyroda, sztuka religijna”. Jakub (24 lata) dodaje: „Piękno jest tym, co zachwyca. Jest dla mnie pewnym medium do czegoś wyższego. Jest pewnym przekąźnikiem treści Bożej, dogmatu, kultu i postawy prawdy. Środkiem do tego «wyższego» jest kultura, obraz, dźwięk, pismo. Pierwsze skojarzenie to ikona Matki Bożej”.

Zacytowane wypowiedzi definiują, czym jest badane zjawisko. Mają one charakter „meta” względem religijnego przeżywania piękna (por. Hopkins 1998; Josephs 1998; Guérin 1999).

1.2. *Piękno w zakresie świadomości religijnej*

Tabela 1 podaje 14 dziedzin treściowych w obrębie świadomości religijnej i sygnalizuje, że ujmują one łącznie 755 wypowiedzi. A oto dwa przykłady (są one wybrane zasadniczo losowo, podobnie jak inne cytowane w niniejszej pracy, przez wspomniany zespół sędziowski): Ważne są dla mnie symbole. Fajnie, jeśli jest siedem świec, znak pełni i doskonałości. Ważne jest i to, że ołtarz jest przybrany zielonymi gałązkami, które oznaczają świeżość i życiodajność. To jest dla mnie piękne (Maksymilian, lat 18). W ikonach odnajduję piękno religijne, bo one kierują mnie ku Bogu. W ikonach odnajduję jednocześnie i spokój, i dobroć, i prawdę, i pewną stanowczość Boga, i sprawiedliwość, i miłość... (Bożena, lat 24).

W wypowiedziach tych dominują komponenty intelektualne, ale nie na poziomie „meta”, na zewnątrz badanego zjawiska, lecz wewnątrz niego (por. Gerl-Falkovitz 1999; Lebon 1999).

1.3. *Religijne przeżywanie piękna w praktykach religijnych*

Piękne są zasadniczo wszystkie znaczące wydarzenia w życiu religijnym młodzieży. Dlatego też duża liczba wypowiedzi dotyczy praktyk religijnych, np. Moja ostatnia spowiedź była piękna; miałem głębokie poruszenie wewnętrzne i doznanie przebaczenia: Bóg wyciągnął do mnie rękę. Spowiedź przyniosła mi ulgę i pozwoliła mi otworzyć się na piękno Eucharystii (Konrad, lat 18) (por. Nieścior 1997; Elleven, Kern, Moore, 1998).

1.4. *Piękno religijne w obrębie więzi ze wspólnotą osób wierzących*

Wypowiedzi dotyczące więzi ze wspólnotą osób wierzących niejednokrotnie wskazywały na życiodajną dynamikę piękna religijnego: taka wspólnota jest dobrym siedliskiem piękna religijnego: kształtuje pomyślne jego uwarunkowanie i dynamikę wprowadzania w zasady religijnego przeżywania piękna, a także uwrażliwiania na piękno. Życie wspólnotowe formuje dobre wzorce religijnego przeżywania piękna, a w momentach krytycznych jednostki (np. kryzysy rozwojowe czy załamanie linii życia) proponuje jej skuteczne sposoby przeżywania i radzenia sobie. Oto jedna spośród wypowiedzi: „Kiedyś na spotkanie wspólnoty zaprosiłem człowieka, który był początkującym narkomanem. Zaproponowałem mu, aby przyszedł do nas i zobaczył inny sposób życia, piękno tego życia. Bóg dał mu łaskę nawrócenia. Jest do tej pory we wspólnocie i czynnie działa. Zachwycił się Panem, przeżył piękno i zmienił swoje życie” (Michał, lat 18).

1.5. *Piękno świadectwa życia i form wyznania wiary*

Wypowiedzi zebrane w kategorii „Formy wyznania wiary” akcentują piękno życia człowieka wierzącego i piękno świadectwa jego życia. Są one często żarliwe, uczuciowo podniosłe i wyrażone w terminach wiary radykalnej, np. „Zaczęłam czytać dzienniczek siostry Faustyny i ona opowiadała, jak się modliła i Pan Bóg żądał od niej, żeby tej modlitwy więcej było. Zaczęła modlić się i zagłębiać w Panu Bogu. Ja poczułam, że to się też odnosiło do mnie, że też się mam więcej modlić. Bo nasze powołanie, to powołanie do świętości, aby piękno w nas było” (Zofia, lat 12).

1.6. *Piękno doświadczenia i uczucia religijnego*

Wydaje się, że najbardziej właściwą formą religijnego przeżycia piękna jest doświadczenie religijne (przeżycie dogłębne i wszechstronne) lub uczucie religijne (przeżycie jak płomień). Potwierdza to jakość wypowiedzi, np. „Pamiętam liturgie Wielkiej Soboty. Był w Kościele nastrój [...]. W momencie kiedy zadzwęczały dzwony zwiastujące zmartwychwstanie Pana Jezusa, to mnie aż dreszcz przeniknął. Modliłam się, a Pan spokojnie działał w moim sercu. To było jak dotknięcie Jego obecności. Wtedy rozwiewają się wszelkie wątpliwości, człowiek żyje zanurzony w Jego pięknie” (Jolanta, lat 18) oraz „[...] wyjazd do karmelu na rekolekcje. [...] Otworzył nam brat Jan i ... to był pierwszy dla mnie szok. Pan Bóg bardzo mnie dotknął. Ja w tym człowieku zobaczyłem piękno, zupełnie inne. Piękno człowieka, który żyje z Bogiem [...], który potrafi milczeć i który potrafi normalnie rozmawiać. Z jednej strony potrafi prowadzić głębokie życie z Bogiem, z drugiej strony potrafi być normalnym!” (Paweł, lat 24), a także „Piękno to żyć w radości i miłości, i cieszyć się; i żebym nie miał w sobie złości ani grzechu” (Łukasz, lat 15) i „Najpiękniejszym momentem w moim życiu było spotkanie z Ojcem Świętym. Odczułam wtedy niesamowitą radość i po tym spotkaniu byłam napełniona szczęściem i pokojem. Myślałam, że w tym momencie mogę nawet umrzeć i chciałam jak najszybciej spotkać się z Panem Bogiem” (Dorota, lat 18).

1.7. *Piękno w zakresie religijnej sfery wolnościowej (decyzje religijne i moralnej)*

Najmniej wypowiedzi o religijnym przeżywaniu piękna odnosiło się do decyzji religijnych i moralności religijnej. A oto wypowiedź dotycząca piękna związanego z decyzją religijną:

„Odczucie bliskiej relacji z Bogiem, co przeżywam jako piękno szczególnego rodzaju, wpłynęło na moją decyzję wstąpienia do zgromadzenia zakonnego. Nie raz w życiu z czegoś zrezygnowałam w imię czegoś większego. Wiele mnie to kosztowało, ale potem wyzwoliło we mnie pokój i radość oraz piękno religijne” (Urszula, lat 24) oraz z moralnością religijną: „Gdy odczuwam w sobie czyste sumienie, to dostrzegam w drugim człowieku dobro i umiem się z tego cieszyć, a to wszystko razem przeżywam jako podarowane mi przez Boga piękno” (Edyta, lat 15).

1.8. Piękno jako istotny i konieczny atrybut życia religijnego młodzieży

Większość przytoczonych wypowiedzi świadczy o tym, że badana młodzież traktuje piękno jako istotny atrybut, a zarazem jako wyznacznik religijności. Dla wielu badanych przeżywanie piękna jest niemal synonimiczne z przeżywaniem radości, szczęścia, wewnętrznego pokoju, harmonii, zachwyty i zadowolenia z życia, i ze wszystkiego, co stanowi ich więź z Bogiem (por. Guttman 1998; Michalski 1998).

2. Wiek i płeć jako czynniki warunkujące religijne przeżywanie piękna

Nie wdając się w dyskusję o tym, czy inne czynniki o charakterze wewnętrznym, zewnętrznym i koordynacyjnym (np. typ rodziny czy rodzaj wydarzeń losowych) nie mają większej i bardziej dynamicznej czy transformującej mocy warunkowania omawianego piękna stwierdzamy, że paradygmat badawczy wyróżnia jedynie wiek i płeć.

2.1. Różnice podstawowe w obrębie wieku i płci: systematyczny przegląd danych

Rozkład wartości χ^2 (zamieszczono tylko istotne) porównań wieku i płci pod względem liczby wypowiedzi dotyczących piękna według parametrów i dziedzin treściowych religijności przedstawia tab. 2.

Tab. 2. Rozkład porównań grup wieku i płci pod względem liczby wypowiedzi dotyczących piękna według parametrów i dziedzin religijności

Parametr i dziedzina religijności	Porównywane szczeble wieku i kierunek przewagi	Wartość χ^2 przy $df = 1$	Parametr i dziedzina religijności	Porównywane szczeble wieku i kierunek przewagi	Wartość χ^2 przy $df = 1$
I/1	12<18	5,565	V/11	18<24	3,769
I/2	18>24	4,454	VI/3	12<18	6,545
I/5	12<15	4,235	VI/3	12<24	7,347
I/5	12<18	7,41	VI/10	12<18	6,401
I/8	12<18	4,764	VII/1	12<15	7,347
I/8	12<24	4,001	VII/1	12<18	5,001

I/12	12<18	4,263
I/12	18>24	7,117
II/2	12<15	6,896
II/2	12<18	4,245
II/2	12<24	4,245
II/5	12<18	14,225
II/5	12<24	4,263
II/5	15<18	9,529
II/6	12<18	4,501
II/6	15>24	10,714
II/6	18>24	14,44
II/7	15<24	4,263
II/9	12<18	6,231
II/11	12<15	7,363
II/11	12<24	5,444
II/12	12<15	5,001
II/12	12<18	14,001
II/12	15<18	4,263
II/12	15>24	5,001
II/12	18>24	14,001
III/3	12<15	5,764
III/3	12<18	14,695
III/3	12<24	7,811
III/4	12<15	8,804
III/4	12<18	4,828
III/6	12<15	3,846
III/6	12<24	3,846
III/7	12<15	7,201
III/7	12<18	8,047
III/7	12<24	7,201
IV/1	12<18	5,121
IV/2	12<15	6,545
IV/2	12<18	5,001

VII/1	12<24	9,001
VII/2	12<15	4,001
VII/2	12<18	6,368
VII/2	12<24	4,764
VII/3	12<15	5,761
VII/4	12<15	7,142
VII/4	12<24	9,941
VII/5	12<18	5,401
VII/5	12<24	7,117
VII/5	15<24	4,263
VII/7	12<18	9,001
VII/7	12<24	6,231
VII/7	15<18	11,266
VII/7	15<24	8,333
VIII/1	12<18	6,368
VIII/1	12<24	12,448
VIII/1	15<24	6,818
VIII/2	12<18	6,545
VIII/2	12<24	11,571
VIII/2	15<24	7,258
VIII/3	12<24	8,166
VIII/4	12<15	4,263
VIII/4	12<18	4,263
VIII/5	12<15	5,001
VIII/5	12<18	18,001
VIII/5	12<24	17,001
VIII/5	15<18	7,347
VIII/5	15<24	6,545
VIII/6	12<15	5,444
VIII/6	12<18	8,333
VIII/6	12<24	9,965
VIII/6	15<24	3,846

IV/2	12<24	16,941
IV/2	18<24	4,454
IV/3	12<15	11,571
IV/3	12<18	11,571
IV/4	12<15	4,764
IV/4	12<18	8,909
IV/4	12<24	11,561
IV/5	12<18	11,636
IV/5	12<24	14,441
IV/5	15<24	5,451
IV/8	12<15	5,001
IV/8	12<18	11,001
IV/8	12<24	6,001
V/1	12<15	3,846
V/1	12<18	8,001
V/1	12<24	5,827
V/3	12<18	5,555
V/3	12<24	9,782
V/5	12<18	11,636
V/5	12<24	6,25
V/6	12<18	3,857
V/7	12<18	4,263
V/9	12<24	6,231
V/11	12<15	5,001
V/11	12<24	10,001

Parametr, dziedzi- na i wskaźnik wieku	Porównanie grupy żeńskej i męskiej	Wartość χ^2 przy df = 1
I/5/og	K<M	4,501
I/11/15 r.ż.	K<M	4,454
I/11/24 r.ż.	K<M	4,501
II/1/og	K>M	4,898
II/1/24 r.ż.	K>M	4,121
II/2/og	K>M	5,764
II/2/24 r.ż.	K>M	5,764
II/5/18 r.ż.	K>M	3,846
II/7/24 r.ż.	K<M	4,571
II/8/og	K>M	3,846
III/6/og	K>M	11,95
III/6/15 r.ż.	K>M	8,001
V/4/og	K>M	5,565
V/7/og	K<M	7,529
V/9/og	K>M	5,538
VI/4/og	K>M	8,395
VI/9/og	K>M	4,001
VIII/6/og	K<M	3,789

Dane na temat wieku zebrane w tabeli wskazują na to, że najczęściej w grupie starszej jest więcej wypowiedzi niż w grupie młodszej. Interesujące jest jednak to, że na 102 porównania grup wiekowych aż 82 razy grupa w wieku 12 lat ma wynik istotnie niższy. Osoby 12-letnie różnią się od pozostałych osób w sposób najbardziej istotny. Uwzględniając zaś ich wypowiedzi i pozostałych osób, zauważa się dużą różnicę jakościową. Wypowiedzi 12-lat-

ków są zazwyczaj mało ustrukturyzowane, raczej prymitywne, mało informujące, często nietrafne i mające cechy nieporadności w ujmowaniu piękna religijnego.

Grupa 18-latków w 38 dziedzinach na 78 możliwych uzyskała najwyższy wynik liczbowy (z czterech grup wieku), a następna po niej – grupa 24 lat – osiągnęła najwyższy wynik w 33 dziedzinach. Z tego więc wynika, że nie grupa osób w wieku 24, ale grupa osób 18-letnich uzyskała najwyższy wynik liczbowy w badaniach. Interesujące jest to, że wynik 18-latków okazał się istotnie wyższy niż wynik 24-latków, i to aż 6 razy. Różnica, np. między wynikami osób 18-letnich i 24-letnich, była bardzo istotna ($\chi^2 \geq 14,000$; $df = 1$; $p < 0,001$) w przeżywaniu piękna związanego z udziałem w pielgrzymkach.

Tłumaczenie tych wyników może się łączyć ze zjawiskiem przejść w rozwoju religijnego przeżywania piękna. Być może osoby 24-letnie najczęściej wiążą przeżywanie piękna religijnego z czymś innym niż śpiewanie pieśni religijnych oraz granie na instrumentach czy udział w pielgrzymkach. Dotykamy tu skomplikowanych reguł osiągania nasycenia w danej dziedzinie rozwojowej, zmiany kryterialnej i stopniowego rozwoju w nowej dziedzinie – aż do takich osiągnięć rozwojowych, które będą sygnalizowały nowe nasycenie (por. Arnett 1998; Hetherington, Bridges, Insabella 1998; Markus 1998; Smith 1999).

Porównanie grup płci z poszczególnych szczebli wieku, jak i łącznie z dziedzin treściowych, dało tylko 18 różnic statystycznie istotnych, z tego 13 razy wynik większy miały kobiety, a 5 – mężczyźni. Wynik ten jest reprezentatywny dla wszystkich wyników przedstawionych w tab. 1.

Wydaje się czymś interesującym przeanalizowanie otrzymanych, statystycznie istotnych różnic w grupach płci pod względem treściowym. Zaczniemy od tych dziedzin, w których mężczyźni łącznie (z czterech szczebli wieku – 12, 15, 18 i 24 lata) uzyskali wynik liczbowy istotnie większy niż kobiety. Są to „Świadomość konieczności wiary do przeżywania piękna”, „Doświadczenie woli Bożej” i „Kryteria dobra i zła w świetle Bożym”. Otóż wszystkie te trzy dziedziny treściowe przenika pierwiastek określonej racjonalności i doświadczenie swoistej konieczności, zawartej w sferze wolnościowej, albo świadomość ustalonych reguł, warunków i samoistnych wymagań w życiu religijnym, a inne sprawy, jak np. rozumienie dobra i zła moralnego, są czymś pochodnym.

Przegląd danych w tab. 1 i 2 prowadzi do stwierdzenia, że efekt porównań niektórych szczebli wieku w obrębie określonych parametrów wywołuje zdi-

wieniu. Osiągnięcie np. osób z grupy wieku 24 lat rzadko zbiega się z najwyższym wynikiem liczbowym. Mało tego, zdarza się tak, że na ten wiek (24 lata) przypada najniższy wynik (niższy niż dla wieku 12 lat). Tak jest np. w przypadku dziedziny „Świadomość ofiary Jezusa Chrystusa” i „Śpiewanie pieśni religijnych oraz granie na instrumentach”. To drugie, po analizie liczbowej – 10 wypowiedzi w wieku 12 lat, 18 u 15-letnich, 22 u 18-letnich i 3 u 24-letnich – oraz treściowej wydaje się zgodne z rytmem ludzkiego rozwoju. Być może, przychodzi czas, a takim jest tu osiągnięcie zasadniczej dorosłości (od ok. 24 lat), gdy w dziedzinie piękna religijnego określone treści i znaczenia opuszczają jednostkę ludzką, a na to miejsce przychodzą inne. Częstsze np. i bardziej intensywne przeżywanie piękna u osób 24-letnich zachodzi podczas nawet ubogo sprawowanej Eucharystii, a mniejsze – np. w czasie śpiewania pieśni religijnych oraz grania na instrumentach. Zdumiewające jest to, że spośród 78 uwzględnionych w tab. 1 dziedzin aż w 43 wynik grupy osób 24-letnich był niższy niż 18-letnich.

Zaskakujące są również jednakowe wyniki grup 12- i 24-latków, np. w przeżywaniu piękna religijnego odnoszącego się do „Udziału w pielgrzymkach”. Można przypuszczać – poszukując wyjaśnienia tego zjawiska – że osoby 12-letnie jeszcze nie preferują pielgrzymek, a osoby 24-letnie wybierają już coś innego i tam właśnie odnalazły właściwe siedlisko przeżywania piękna religijnego.

Dziwne są również takie układy, w których liczebności wyników grupy 12 i 24 lat są prawie równe (o 1 punkt większe w grupie 24 lat), np. w dziedzinach „Świadomość dobroci i sprawiedliwości Bożej”, „Spełnianie dobrych uczynków”, „Pragnienie wypełnienia tego, co zaplanował dla mnie Bóg” i „Kryteria dobra i zła w świetle Bożym”. We wszystkich tych dziedzinach przewija się coś takiego, w co wchodzi osoba 12-letnia z poczuciem przeżywania piękna, podczas gdy osoba 24-letnia z tego jakby wychodzi i odnajduje piękno w innych sferach religijności.

Czymś zaskakującym jest to, że w grupach płci w obrębie poszczególnych roczników na 312 porównań kobiety uzyskały 226 razy większą liczbę wypowiedzi niż mężczyźni (mężczyźni uzyskali liczbę większą tylko 86 razy). W grupach zaś ogólnych (średnie z czterech roczników) w poszczególnych dziedzinach na 78 porównań kobiety uzyskały przewagę 56 razy, a mężczyźni tylko 22 razy. A jak się to przejawia w religijnej treści? Weźmy np. po jednej dziedzinie z każdego parametru, w której mężczyźni uzyskali przewagę liczbową przynajmniej w trzech szczeblach wieku jednocześnie. Są to: „Świadomość dobroci i sprawiedliwości Bożej”, „Udział w rekolekcjach”, „Żywy

udział w życiu Kościoła”, „Pragnienie wypełnienia tego, co zaplanował dla mnie Bóg”, „Doświadczenie woli Bożej”, „Uczucie dotyczące obecności Boga”, „Postanowienie pomagania biednym ze względu na Jezusa Chrystusa” oraz „Kryteria dobra i zła w świetle Bożym”. Wszystkie te dziedziny łączy coś wspólnego, co oddaje najlepiej zwrot „Doświadczenie woli Bożej”. Wola Boża jest tu prawdopodobnie ujmowana raczej antropomorficznie: w kluczu sprawiedliwości wymiennej i apelu do działania, gdzie wprawdzie rozum i wiara są w równowadze, ale z tendencją do kontroli sprawowanej przez czynniki intelektualne. Łączy się z tym specyficzny sposób religijnego przeżywania piękna przez osoby płci męskiej. Ta specyfika jest modyfikowana przez wiek oraz inne czynniki wewnętrzne i zewnętrzne.

Interesujące wydaje się sprawdzenie częstości większej liczby wypowiedzi kobiet na temat przeżywania piękna w obrębie poszczególnych parametrów. Aż 44 na 48 porównań takich wypowiedzi było w parametrze praktyk religijnych; 28/32 w parametrze form wyznania wiary; 32/40 w parametrze uczuć religijnych; 23/32 w parametrze więzi ze wspólnotą osób wierzących; 20/32 w parametrze decyzji religijnych; 16/24 w parametrze moralności religijnej; 32/48 w parametrze doświadczeń religijnych i 31/56 w parametrze świadomości religijnej. Spośród dwóch pierwszych pozycji jedna jako parametr form wyznania wiary stanowi sedno religijności, a druga – jako parametr praktyk religijnych – przedstawia to, co religijność urzeczywistnia i doprowadza do skutku. Spośród zaś dwóch następnych trzecia w kolejności – jako parametr uczuć religijnych – wyraża adekwatną dynamikę zaangażowania religijnego, a czwarta – jako parametr więzi ze wspólnotą osób wierzących – ujmuje samą istotę przejmowania i rozwijania religijności. Tam oczywiście, gdzie kobiety uzyskały wyniki najwyższe, mężczyźni uzyskali wyniki najniższe. Najwyższy dla mężczyzn wynik: 25/56 w parametrze świadomości religijnej jest porównywalny z wynikiem kobiet.

2.2. Zwykłe dla wieku i płci liczbowe wskaźniki religijnego przeżywania piękna

Liczbowe wskaźniki przeżywania piękna religijnego – jak już wspomniano – są w grupie osób 12-letnich dużo niższe niż w pozostałych grupach. Niekiedy występuje wyraźny skok liczbowy z wieku 12 do 15 lat, po czym liczebności utrzymują się mniej więcej na tym samym poziomie, np. w dziedzinie: „Modlitwa (w tym także medytacja)”. Wydaje się to zrozumiałe. Młó-

dzień 12-letnia jeszcze nie w pełni się odnalazła w modlitwie, zwłaszcza w medytacji. Gdy człowiek się w tym rozsmakuje, to w normalnym biegu wydarzeń od tego nie odchodzi, stale jest na to wrażliwy i wtedy osiąga stan doznawania i wyrażania piękna w tej sferze.

Rzadko wprawdzie, ale jednak zdarzają się układy w całości (poprzez cztery grupy wieku) płaskie: wskaźnik liczbowy w grupie 12 lat przyjmuje prawie takie wartości, jak w grupie 15 lat i dalej (18 i 24 lata) utrzymuje się mniej więcej na tym samym poziomie, jak np. w dziedzinach „Konkretne akty pomocy ludziom ze wspólnoty” i „Wdzięczność Bogu”. Zakładając, że układy te nie są przypadkowe można przyjąć, że we wspomnianych dziedzinach (a zapewne jest ich więcej) wystarczy się w określony sposób realizować niezależnie od wieku, a przeżycie piękna religijnego – adekwatne do określonej sfery religijności – wyłania się jakby samo. (Zresztą wiek jest kategorią zbiorczą dla wielu zmiennych i cech.)

W odniesieniu do płci zasada wyprowadzona z przeprowadzonych badań empirycznych wydaje się prosta i oczywista: osoba płci żeńskiej daje więcej wypowiedzi na temat własnego przeżywania piękna niż jej męski rówieśnik. Fakt ten pozwala przypuszczać, że zjawisko religijnego przeżywania piękna jest częstsze wśród kobiet niż wśród mężczyzn. Jednakże rola zmiennej płci wymaga dalszych badań, przy uwzględnieniu, że jest ona nośnikiem wielu procesów, cech i czynników.

IV. NIEKTÓRE SPECYFICZNE ZAGADNIENIA RELIGIJNEGO PRZEŻYWANIA PIĘKNA

Nie wdając się w szczegóły wielu specyficznych problemów religijnego przeżywania piękna, warto zasygnalizować przynajmniej niektóre z nich.

1. *Religijne przeżywanie piękna w cierpieniu*

Piękno religijne jest czymś tak cennym i tak bardzo decydującym o wyższej jakości życia, że nie opuszcza człowieka nawet w chwilach wielkiego cierpienia, w różnych, niekiedy wielkich trudnościach, w czasie ciężkiej próby i doświadczenia, w udręczeniu, a nawet w umieraniu. Większość zbadanych osób ma takie doświadczenia.

Mimo że przeżywanie cierpienia jest dla każdego sprawą bardzo indywidualną, udało się uporządkować wypowiedzi badanych w dziedziny treściowe, a te poklasyfikować w parametryczne sfery religijności. W sferze świadomości religijnej młodzież przeżywa piękno poprzez doznania ukojenia ulgi i nadziei. Wiąż ze wspólnotą osób wierzących umożliwia przeżycie piękna współdziałania i solidarności oraz wyjścia z egocentrycznego udręczenia, nawet z chęcią niesienia pomocy innym (np. poprzez modlitwę). W sferze doświadczeń religijnych badani przeżywali piękno w doznawaniu obecności i opieki Bożej. W sferze form wyznania wiary poszukiwanie, odnajdywanie i przeżywanie piękna odbywało się w uczestniczeniu w Eucharystii, w pogłębianiu wiary i poprzez różne formy modlitwy.

Niektórzy (ok. 12% badanych) nie tylko nie mieli religijnego przeżywania piękna w cierpieniu, ale negowali możliwość takiego przeżycia, np. 24-letni Sławomir mówi: „Nie ma miejsca na to, żeby wtedy myśleć o pięknie”.

Ze świadomością, że Bóg jako kochający Ojciec jest obecny, wiąże się u badanej młodzieży poczucie, że On kocha człowieka i troszczy się o niego, np. „Jest Bóg, który kocha mnie, cieszę się tym i jakież to piękne” (Jacek, lat 24) lub „Wiem, że On jest ze mną, i to by starczyło, a piękno przychodzi samo” (Marcin, lat 15), „Bóg jest w stanie zaradzić tym udręczeniom i nie opuszcza w tym wszystkim i jeszcze opromienia to łaską piękna” (Mikołaj, lat 18), „Dzięki temu, że kiedyś będzie lepiej, potrafiłam się cieszyć, a piękno pokazuje, że to ma sens” (Marzena, lat 18).

Z przeżyć piękna w sferze uczuć religijnych wypływa odczucie ulgi i ukojenia. Towarzyszą temu takie stany, jak: zadowolenie, szczęście i radość. Przeżycia te związane są często z kontaktem z przyrodą jako dziełem Boga. Niekiedy mają charakter uczuć ambiwalentnych, np. radości i smutku, uniesienia i przygnębienia, które towarzyszą przeżywaniu piękna religijnego w chwilach cierpienia. Osoby badane mówią: „Czuję się i przybita, i szczęśliwa” (Barbara, lat 18), „Płaczę ze szczęścia i nieszczęścia” (Marta, lat 18), opisując szerszy kontekst przeżywania piękna w cierpieniu.

U badanej młodzieży we wszystkich grupach wieku i płci cierpieniu towarzyszy odczucie nadziei, która przychodzi bezpośrednio od Boga lub z religijnego przeżywania piękna. Nadzieja jest połączona z ufnością w to, że to cierpienie przeminie, np. „Wierzyłam, że kiedyś to się skończy” (Marta, lat 15). Łączy się z tym doświadczenie w trudnych chwilach obecności i opieki Bożej, np. „Przeżycie piękna pojawiało się wtedy, gdy wystąpiło namacalne doświadczenie opieki Bożej” (Jacek, lat 24).

Dla niektórych osób uczestnictwo w Eucharystii w czasie wielkiego cierpienia pozwalało przeżyć piękno i znaleźć „oparcie duchowe” (Edyta, lat 15). Inni wskazują na modlitwę, która w cierpieniu staje się intensywniejsza i głębsza oraz pogłębiająca relację z Bogiem, co już jest w sobie piękne i prowadząc do przeżycia piękna, ożywia całą religijność, np. „Przeżycie piękna w czasie udręczenia pogłębia moją wiarę i umacnia zaufanie” (Konrad, lat 18).

Badani – mówiąc o przeżywaniu piękna w sytuacji cierpienia – często wypowiadają się o modlitwie, zaufaniu czy Eucharystii w formie jakby nakazowej i wolitywnej, np. „trzeba się modlić”, „trzeba to oddać Panu Bogu”, „trzeba zaufać”. Ma to jednak charakter nie restrykcyjny, ale zmagania się w sferze wolnościowej. Osoby badane zaznaczają, że w sytuacjach cierpienia i udręczenia same poszukują doznań piękna, stając się bardziej wrażliwe na piękno. Potrafią dostrzec „coś wspaniałego” (tak badani mówią o pięknie) w rzeczach i sytuacjach, które zazwyczaj nie wywołują przeżycia piękna, np. „Jestem bardziej wyczulona na choćby najmniejszy promyk [...] piękna” (Marzena, lat 18) lub „Te małe rzeczy, których się przedtem nie widziało, a które są piękne, wydają się wtedy takie wielkie” (Dominika, lat 15).

Tak więc w sytuacjach cierpienia piękno religijne ze swojej natury służy pogłębianiu wiary i ożywianiu religijności, przynoszeniu ukojenia i ulgi, odkrywaniu i kształtowaniu sensu i znaczeń religijnych (por. Śniarowska 1998; Bély 1999).

2. Efekty religijnego przeżywania piękna

Na potrzeby niniejszego artykułu efekty religijnego przeżywania piękna zebrano w trzech kategoriach: 1) związane z relacją do Boga; 2) dotyczące ustosunkowania się do drugiego człowieka; 3) mające odniesienie do własnej osoby.

Ad 1) Efekty religijnego przeżywania piękna związane z relacją do Boga mogą dotyczyć (1) większego zbliżenia się do Boga; (2) częstszego przeżycia jedności z Bogiem; (3) umocnienia w wierze i (4) głębszego wejścia w modlitwę. Według młodzieży, wszelkie formy zbliżenia się do Boga i głębszego poznania Go odbywają się poprzez „doświadczenie miłości Bożej i zrozumienie tego, że Bóg mnie kocha” (Wojciech, lat 18).

Religijne przeżywanie piękna wyzwala różne procesy doznania jedności z Bogiem, np. poprzez „odkrywanie Jego wszechobecności i Boga jako

Stwórcy wszechrzeczy” (Agata, lat 24), a także umacnia wiarę. Młodzież stwierdza, że poprzez przeżycie piękna religijnego kształtuje się, zwiększa i ukonkretnia się osobiste zaangażowanie w życie Kościoła i w to wszystko, co ujmuje wiara, np. 15-letnia Karolina mówi: „To piękno przybliżyło mnie do Kościoła i zwiększa zaangażowanie w jego życie”. Związek między pięknem a modlitwą badani akcentują wielokrotnie i na różne sposoby, np. „Piękno skłania mnie do modlitwy – coraz bardziej obecnej w moim życiu” (por. Paloutzian, Kilpatrick 1995; Hegarty 1999).

Ad 2) Efekty religijnego przeżywania piękna dotyczące ustosunkowania się do drugiego człowieka odnoszą się przede wszystkim do tworzenia i umacniania więzi z osobami wierzącymi, np. „Piękno, które zobaczyłam we wspólnocie, zdecydowało o tym, że w niej jestem i czuję się za nią współodpowiedzialna” (Iwona, lat 15) oraz „Piękno liturgii i różnych form celebry powodowało, że dystans między członkami wspólnoty zmniejszał się coraz bardziej” (Mariusz, lat 18).

Młodzież stwierdza, że doznanie piękna religijnego wyzwoliło w niej chęć, a nawet konieczność różnych form dzielenia, a zwłaszcza dzielenia się swoimi przeżyciami. Osoby badane traktują to często jako dawanie świadectwa o bliskości Boga w ich życiu i o ich radości płynącej z kontaktu z Nim, np. „Żeby jak najwięcej ludzi o tej Dobrej Nowinie się dowiedziało i mogło się cieszyć ze szczęścia udziału w jej głoszeniu” (Marzena, lat 18) i „Chcę dzielić się pięknem z ludźmi we wspólnocie i spotkanymi w szkole” (Wojciech, lat 18) (por. Turiel, Wainryb 1998; Füllenbach 1999).

Ad 3) Efekty religijnego przeżywania piękna w odniesieniu do własnej osoby – według wypowiedzi badanej młodzieży – mogą (1) wyzwalać dążenie do kontaktu z pięknem; (2) ułatwiać przeżywanie trudnych chwil; (3) wyznaczać sposób zachowania się wobec dobra; (4) wyzwalać dążenie do kontaktu z pięknem; (5) nadawać sens życiu; (6) ułatwiać dokonywanie decyzji życiowo doniosłych i realizowanie drogi życiowej; (7) ubogacać życie w odczucia i wydarzenia piękna, a w konsekwencji również w radość, optymizm i miłość. Badani stwierdzają, że „Przeżywanie piękna religijnego dopełnia życie i ukwieca je” (Marta, lat 18), a „Życie dzięki przeżywaniu piękna staje się barwniejsze, ciekawsze i bardziej urozmaicone” (Antoni, lat 24) oraz „Przeżyte piękno pozostawia taki ślad na sercu człowieka, że nie może on później go nie zauważyć” (Mikołaj, lat 18) (por. Walesa 1994; Howe, Courage 1997; Crocker 1999).

Religijne przeżywanie piękna – według osób badanych – niekiedy ma doniosły wpływ na dalsze życie ludzkie, np. „Jakby nie te przeżycia piękna,

to nie zdecydowałabym się na zakon” (Marta, lat 18) i „Przeżywanie tej formy piękna przyczyniło się do tego, że jestem akurat w tym zakonie” (Sławomir, lat 24), a także na osiąganie doskonałości, np. „Przeżywanie piękna jest związane z pogłębianiem życia duchowego, dążeniem do doskonałości, wznoszeniem się na wyższy poziom egzystencji, a nawet – z nadzwyczajnym uczeniem się duchowym” (Marcin, lat 18).

Oddziaływania religijnego przeżywania piękna na określoną sferę ludzkiego życia są wielokierunkowe, zapętłone (wzajemnie zwrotne), o trajektoriach trudnych do wyznaczenia. Przeżycie np. piękna liturgii skłania 12-letniego chłopca do decyzji włączenia się we wspólnotę ministrantów. Późniejsze zaś pełnienie funkcji ministranta otwiera nowe możliwości religijnego przeżywania piękna. Nawrócenie jest piękne, bo towarzyszy mu radość, szczęście, pokój, poczucie wolności i otwartości na różne doznania religijne. Powiększa się wtedy obszar doznawania i ekspresji piękna religijnego, np. człowiek ujmuje działanie Boga w atmosferze zachwyty. To samo działanie mieni się różnymi odmianami piękna religijnego. Jest to np. piękno życiowego czy religijnego ideału (np. ideału, jaki reprezentuje sobą Matka Teresa z Kalkuty), piękno dzielenia (wspólnego przeżywania) itp.

3. Zagadnienie brzydoty duchowej

Religijne przeżywanie piękna jest czymś kluczowym dla życia człowieka. Uruchamia ono lub modyfikuje nie pojedynczą funkcję czy kilka funkcji, lecz całość procesów i stanów psychicznych poznania, ustosunkowania i działania (por. Hutsebaut 1999; Sirat 1999).

Spotykamy jednak osoby, które są pozbawione tych przeżyć. Ich egzystencja naznaczona jest swoistym niedorozwojem religijnego przeżywania piękna lub przeżyciami opozycyjnymi do piękna religijnego, które nazywamy brzydotą duchową, a niekiedy rozkładem duchowym, szkaradnością czy ohydą (Johnston i in. 1997; Kempaska 1998).

Osoby badane często wypowiadały się o brzydocie duchowej (na podstawie własnego doświadczenia i obserwacji innych osób), określając jej naturę (czym ona jest), jej cechy charakterystyczne, czynniki jej występowania i skutki egzystencjalne. Tak więc istotą brzydoty duchowej jest grzech, egoizm, pustka wewnętrzna, obłuda i fałsz. Na przykład 15-letnia Karolina stwierdza: „Tym, co niszczy piękno duszy, jest brzydota, a 24-letnia Agata: „Tam, gdzie nie ma prawdy, zalega faryzeizm i obłuda, które stanowią drogę zła i stan

brzydoty”, zaś 18-letni Marcin dodaje: „Człowiek, który pogodził się z duchową brzydotą, jest zupełnie pusty i wypalony w sobie”.

Cechy charakterystyczne brzydoty duchowej sprowadzają się do stanu duchowej destrukcji, a nawet rozkładu. Dotyczą one ludzkiego życia, a zwłaszcza jego form szczytowych i najwyższej jego jakości, czyli więzi człowieka z Bogiem. Tę destrukcję charakteryzującą brzydotę duchową osoby badane określały pojęciami: grzech, egoizm, fałsz, niemoralność, samozakłamanie i innymi. Uporczywy stan tej destrukcji to np. trwanie w grzechu, zamknięcie przed Bogiem i ludźmi, znieczulica itp. Wskazuje on na głęboki i rozległy stan brzydoty duchowej. Niektóre formy destrukcji duchowej wynikają z bierności jednostki ludzkiej (np. znieczulica) – jest to dobrowolne osuwanie się w brzydotę, a inne – ze źle ukierunkowanej aktywności (np. niszczenie więzi z Bogiem i z ludźmi) – jest to zgadzanie się na stan brzydoty (por. Kowner 1998).

Według badanych osób, przyczynami występowania brzydoty duchowej w życiu człowieka są czynniki zewnętrzne i wewnętrzne. Do czynników zewnętrznych – według 18-letniego Wojciecha – należy „narzucająca się pornografia, kłamstwo, pogoń za pieniądzem, sukcesem i karierą, nieprzestrzeganie zasad wiary w życiu publicznym i w kulturze, nieobecność Dobrej Nowiny w środkach masowego przekazu i inne”. Natomiast 15-letnia Izabela stwierdza, że „tym, którzy się osuwają w brzydotę duchową, nie ma kto powiedzieć Dobrej Nowiny i nie miał kto wprowadzić w przestrzeganie zasad wiary, a tym samym w świat piękna”. Do czynników wewnętrznych należą liczne – jak mówią badani – „sposoby życia bez Boga” (Łukasz, lat 15), „wybieranie złudnego szczęścia i dróg pozornie łatwiejszych” (Edyta, lat 15), „różne sposoby osuwania się” (Mariusz, lat 18), „rezygnacja z życia w wierze lub brak wiary, a w konsekwencji brak doświadczeń piękna” (Jacek, lat 24), „deprawacja sumienia” (Marzena, lat 18) i inne.

Konsekwencje egzystencjalne brzydoty duchowej, a zwłaszcza zgody na taką brzydotę, są bardzo poważne. Badane osoby stwierdzają, iż „życie z brzydotą jest monotonne, szare, ponure i bezwartościowe, prowadzące do destrukcyjnych form zachowania, jak: picie alkoholu, zażywanie narkotyków, próby samobójcze i osuwanie się w bezsens życia” (Beata, lat 24), a także to, że „brzydota duchowa powoduje destrukcyjne zmiany w najważniejszych sferach ludzkiego życia, w takich jak: godność, sumienie, poczucie własnej wartości i duchowość” (Sławomir, lat 24). Inni dodają: „degraduje się człowieczeństwo” (Monika, lat 18), „gubi się podmiotowość” (Wojciech, lat 18), „obniża się jakość życia” (Andrzej, lat 24), „następuje zamknięcie się na

drugiego człowieka” (Izabela, lat 15), „miłość staje się egoistyczna, a sumienie zagłuszone” (Monika, lat 18), „wrażliwość na sprawy wiary zostaje stępiona, a kontakt z Bogiem – zerwany” (Beata, lat 24). Najbardziej tragiczne skutki egzystencjalne powoduje taka brzydota duchowa, w którą się człowiek dobrowolnie osunął i na którą się w pełni zgodził (por. Bolewski, 1998).

V. ZAKOŃCZENIE: „PIĘKNE – WCHODZI NIE PYTAJĄC BRAMĄ!”

Piękno – według tych słów C. K. Norwida – narzuca się, a gdy spotyka się z otwartością i gotowością człowieka, wchodzi do niego z rozmachem, jak przez bramę.

1. *Piękno religijne wyrazem duchowej żywotności człowieka*

Specyfika ludzkiej egzystencji jest w dużej mierze określona sposobem i częstością religijnego przeżywania piękna. Wielu autorów (np. Jaroszyński, 1986) powtarza za Platonem, iż piękno jest rzeczą trudną. Dodajmy, że mimo to fascynuje i powoduje uniesienie ducha. Dla człowieka religijnego obiektem przeżywania piękna może być niemal wszystko: byty widzialne i niewidzialne, zjawiska naturalne i nadprzyrodzone, procesy psychiczne i parapsychiczne – każda rzecz. Z przedstawionych jednak badań wynika, że do najbardziej uprzywilejowanych obiektów religijnego przeżywania piękna należy człowiek i natura (przyroda) w aspekcie ich relacji do Boga. Wypowiedzi badanych zmierzały do tego, że człowiek jest ikoną Boga, a natura – Jego odbłaskiem. Misterium religijnego przeżywania piękna najbardziej realizuje się w wielkich wydarzeniach, a zwłaszcza w bardzo uroczystych liturgiach, np. w całonocnej liturgii paschalnej (por. Coss, Schowengerdt, 1998; Łobocki, 1998; Williams, 1998).

Religijne przeżywanie piękna wykazuje naturalną tendencję do kształtowania układów cyrkularnych, czyli samozwrotnych lub sprzężonych z tymi dziedzinami treściowymi i znaczeniowymi, które zawierają się w danej sferze ludzkiej egzystencji. W dziedzinie np. kerygmatycznej, która dotyczy dzielenia się Dobrą Nowiną, przeżywanie piękna wyzwała coraz wszechstronniejsze zaangażowanie, a to z kolei nasila tendencję do dzielenia się treściami religijnymi. Z kolei działalność kerygmatyczna prowadzi do odkrycia lub pogłębienia religijnego przeżywania piękna tych rzeczy, które są przedmiotem glosze-

nia. Nie sposób więc nie angażować się tam, gdzie nastąpiło autonomiczne i autentyczne przeżycie piękna. Kształtuje ono swoisty imperatyw i skłonność do odpowiedniego przeżywania. Świat piękna działa na człowieka dynamizująco, a jego brak – degradująco. Dla człowieka religijnego świat ten wyłania się niemal z każdej rzeczy, wzbudzając przeżycia radości, zachwytu, wdzięczności, zdumiewającego olśnienia i organizując zachowanie w określonej sytuacji życia, a zwłaszcza życia wspólnoty osób wierzących, która może się wtedy stać wspólnotą religijnego przeżywania piękna. Dodajmy w tym miejscu, że przeżywanie piękna religijnego jest oznaką duchowej żywotności człowieka, a nawet jego swoistej ekspansywności, która przejawia się m.in. w różnych formach nowości, oryginalności i twórczości. Dlatego też piękno religijne może być czułym wskaźnikiem poziomu życia religijnego i, odwrotnie, np. życie świętych jest tak piękne, że ekspresja tego piękna odbywa się przez pokolenia, że robią oni wrażenie na innych przez setki lat (por. Pawłow, 1997; Berthier, 1999).

2. Unikalna specyfika religijnego przeżywania piękna

Religijne przeżywanie piękna owocuje znaczeniami, a jeszcze bardziej – płynącymi z tych znaczeń preferencjami. Jest ono nieredukowalne do przeżyć estetycznych i do innych przeżyć, nawet religijnych, gdyż ma ono swoją unikalną specyfikę. Przedstawienie jego struktury zaczyna się od poznania kształtujących je charakterystycznych cech i dziedzin, takich jak: (1) doznawanie piękna natury i wyrażanie go (ekspresja); (2) to, co jest w pięknie religijnym „widziane” (dane empiryczne) i „zinterpretowane” (tzw. teoria psychologiczna, wiara religijna i inne); (3) ujmowanie piękna emanującego ze zjawisk religijnych, a zwłaszcza liturgiczno-kultowych i ze zjawisk pozareligijnych; (4) piękno religijne o charakterze indywidualnym lub społecznym; (6) przeżywanie piękna religijnego idące w kierunku rzeczywistości lub w kierunku marzenia, wyobrażenia i fantazji; (7) piękno religijne odbierane z przyrody (z natury) lub ze sztuki sakralnej i niesakralnej (ogólnie z kultury); (8) piękno religijne ujmowane jako przeżycie czysto estetyczne lub jako wydarzenie egzystencjalne; (9) piękno religijne ujmowane jako zjawisko zwyczajne lub nadzwyczajne, np. parapsychiczne, bazujące na szczególnej wrażliwości duchowej; (10) przeżywanie akcentujące rolę i cechy obserwatora z przewagą procesów doznania lub rolę i cechy aktora z przewagą procesów ekspresji; (11) przeżywanie takiego piękna religijnego, które wywiera wraże-

nie tylko tu i teraz lub też takiego, które wywiera wrażenie przez pokolenia (np. piękno życia św. Franciszka z Asyżu); (12) przeżywanie piękna religijnego (zarówno doznawanie, jak i wyrażanie), bazujące na procesach wzrokowych lub słuchowych albo kinestetycznych (np. święty taniec); (13) ujmowanie piękna religijnego jako czegoś delikatnego i czułego lub jako czegoś twardego, nacechowanego autorytetem i prawem (macierzyńskie i ojcowskie cechy piękna religijnego); (14) piękno religijne o charakterze oglądowym, całościowym, a także ze symbolicznym odniesieniem do zmysłów (np. „oko” serca, duchowy „zmysł powonienia”, „śpiew duszy”) oraz o charakterze zmysłowym, np. wizualnym lub słuchowym czy dotykowym (uwzględniając stymulujące właściwości obiektu przeżywania piękna) i wreszcie (15) piękno religijne, które jest ujmowalne i poznawalne, a także wyrażalne i wypowiedalne, a nawet przekazywalne, lub jako nieujmowalne, niepoznawalne, niewyrażalne, niewypowiedalne i nieprzekazywalne (z wieloma stanami pośrednimi) (por. Bernal, 1998; Musek, 1998; Frändberg, 1999).

3. Religijne przeżywanie piękna w sytuacjach artystycznych

Przeżywanie piękna religijnego w sytuacjach artystycznych kojarzy się badaczowi z nowymi problemami: prawdopodobnie obok doznawania i ekspresji piękna wystąpią specyficzne dla różnych dziedzin religijnych zagadnienia odtwarzania rzeczywistości i stylizacji oraz funkcji uznanych wytworów, a także ich interpretacji. Wtedy nowym problemem będzie ustalenie zasad rozumienia tych wytworów. Przy ujmowaniu doznawania religijnego piękna trzeba się skoncentrować na procesach upodobania dotyczących obiektu piękna, a przy ujmowaniu ekspresji tego piękna – na procesach uniesienia ducha (por. Bobryk, 1997; Cortina, DeShon, 1998; Petikainen, 1998; Diong, Bishop, 1999).

Na terenie tej sztuki, która wyrasta z religijnego przeżywania piękna, należałoby przeprowadzić psychologiczne badania nad (1) stylizacją, czyli kanonami dzieła, regułami symbolizacji, zasadami ornamentyki; (2) wiedzą o desygnacie dzieła, wartością estetyczną rzeczywistości odtwarzanej i odtwarzającej; (3) przyjętym przez twórcę (i odbiorców) kluczem interpretacyjnym; (4) nasyceniem religijnością przy adekwatnej intencjonalności (chodzi o treść religijną dzieła, intencję twórcy i odbiorcy dzieła oraz ich relację do Boga) oraz „woli artysty”; (5) badania nad stopniem subiektywizmu i obiektywizmu dzieła artystycznego, a w tym także nasycenia go przez kulturę i naturę;

(6) nad aurą odbioru dzieła, która może przejawiać się w kontemplacyjnym radowaniu się aktualnością, autotelicznym i poza zasadą przyjemności ujmowaniem dzieła sztuki; (7) nad czynnikami pozaestetycznymi doznawania i ekspresji piękna, np. prawdą historyczną obrazu, wychowawczym potencjałem danego dzieła, nad podatnością odbiorców danego dzieła na transcendencję oraz immanencję; a przede wszystkim (8) nad zaangażowaniem dotyczącym więzi z Bogiem, które jest punktem odniesienia, podstawą nowego rozumienia, wyzwala nowy sposób ujmowania piękna i odsłania nowe dziedziny i aspekty piękna (por. Dreyer, 1998; Nicolopoulou, Weintraub, 1998; Theron, Jordaan, 1998; Lefringhausen, 1999).

4. *Piękno religijne jako wydarzenie życiowe*

Piękno religijne jawi się jako wezwanie, a jednocześnie jako zobowiązanie do jego realizacji. Przeżywanie tego piękna przebiega poprzez swoje fazy lub etapy: (1) najpierw w obrębie świadomości budzi się odpowiednia intuicja, doznanie i skonstatowanie piękna. Dołącza się do tego określona wiedza pojęciowa na temat piękna, a także zdroworozsądkowa teoria piękna i przeżywania piękna; (2) przeżycie uczuciowe piękna; (3) w ślad za tymi procesami poznawczymi i uczuciowymi kształtują się preferencje estetyczne; (4) całość pogłębia się i dookreśla w relacjach wspólnoty osób wierzących; (5) osiągając różne formy wyznania wiary (por. Harding, 1999; Raynen, 1999).

Niektóre spośród zachowań odnoszących się do piękna religijnego mają charakter poza- czy ponadracjonalny, np. fascynacja, która obejmując obiekt przeżywania piękna w aspekcie jego blasku, akcentuje poryw ducha i jego wypełnienie oraz rosnące zaabsorbowanie pięknem, które jako zachwyty pochłania inne procesy i stany psychiczne. Dzięki zaś odpowiednio ukształtowanej, a być może i częściowo wrodzonej wrażliwości na piękno, człowiek wchodzi w świat piękna na zasadzie olśnienia. Zachowania zaś racjonalne, których formą wyjściową jest rozumiejąca percepcja piękna, obejmują liczne komponenty z zakresu poznania, ustosunkowania i działania oraz klasyfikowania, szeregowania i przyporządkowania. Najbardziej jednak istotną rolę w kształtowaniu piękna odgrywa punkt odniesienia (aspektowanie) i sposób interpretowania (por. Switankowsky, 1998).

5. „Do jak wielkiego zostaliśmy powołani Piękna!”

Pozostając na gruncie realizmu psychologicznego, należy zaakcentować rolę przekonań i wiary w kształtowaniu piękna, a w tym także piękna religijnego. Staje się ono ciągle nową i płynną zasadą organizującą zachowania człowieka w kierunku pogłębienia jego relacji z Bogiem. Z kolei obcowanie człowieka z Bogiem formuje specyficzny świat religijnego przeżywania piękna. Człowiek wchodzi w ten świat z poczuciem olśnienia i odnajduje piękno życia opartego na obecności Boga, piękno owoców takiego życia, wytworów działalności ludzkiej i całej otaczającej rzeczywistości. Jawi się wtedy blask życia usytuowanego wobec Boga. W tym świecie powstaje wrażliwość na piękno i specyficzne pragnienie. Dopływ nowych bodźców pragnienie to ożywia i nasila w kierunku horyzontu jego zaspokojenia.

Człowiek, który znalazł się w świecie „piękna darmo rozlewającej się miłości Boga i jej ukazującej się chwały”, pragnie odkryte, przyswojone i ukształtowane tam piękno przekazywać innym, usiłując je wypowiedzieć, wyrecytować lub wyśpiewać, wymalować czy wyrzeźbić, a może wytańczyć albo jeszcze inaczej wyrazić. Święty Efreem, który był wiarygodnym świadkiem omawianej rzeczywistości, powtarzał swoim uczniom: „Obyśmy mogli pojąć, do jak wielkiego zostaliśmy powołani Piękna” (por. Causse, 1999; Hodgson, 1999; Simmons, 1999).

BIBLIOGRAFIA

- Arnett J. J. (1998). Learning to stand alone: the contemporary American transition to adulthood in cultural and historical context. *Human Development*, 41, 295-315.
- Barsalou L. W., Huttenlocher J., Lamberts K. (1998). Basic categorization on individuals and events. *Cognitive Psychology*, 36, 203-272.
- Bassok M., Chase V. M., Martin S. A. (1998). Adding apples and oranges: alignment of semantic and formal knowledge. *Cognitive Psychology*, 35, 99-134.
- Baugh L. (1999). Ohiesa, cinema e i Giardini dell'Eden di Alessandro D'Alatri. Prima parte: La Tradizione del film su Gesù. *Consecratione e Servizio*, 47, 52-63.
- Bély M.-E. (1999). La notion de personne chez Emmanuel Mounier. Approche apophatique et mystique. *Revue des Sciences Religieuses*, 73, 94-108.
- Bernal S. (1998). Virtue and beauty: remarks on McGinn's aesthetic theory of virtue. *The British Journal of Aesthetics*, 38, 307-324.
- Berthier A. (1999). Mysterieuse écriture. *Études*, 390, 69-77.

- Bobryk J. (1997). Types of mental representation. *Psychology of Language and Communication*, 1, 19-27.
- Bolewski J., SJ (1998). Odmiany śmierci. *Życie duchowe*, 16(5), 61-79.
- Causse J.-D. (1999). Évangile, transmission et signifiant. *Études Théologiques et Religieuses*, 74, 379-393.
- Cienciala A. M. (1999). On interpreting „East European” history. *The Sarmatian Review*, 19, 596-606.
- Cortina J. M., DeShon R. P. (1998). Determining relative importance of predictors with the observational design. *Journal of Applied Psychology*, 83, 798-804.
- Coss R. G., Schowengerdt B. T. (1998). Evolution of the modern human face: aesthetic and attributive judgments of a female profile warped along a continuum of pedomorphic to late archaic craniofacial structure. *Ecological Psychology*, 10, 1-24.
- Crocer J. (1998). Social stigma and self-worth. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 89-107.
- Demoustier A., SJ (1999). Magia i sakrament. *Przegląd Powszechny*, 116, 61-68.
- Diong S.-M., Bishop G. D. (1999). Anger expression, coping styles, and well-being. *Journal of Health Psychology*, 4, 81-96.
- Dreyer E. A. (1998). Narratives of the spirit: a medieval resource. *Studies in Spirituality*, 8, 97-140.
- Duveen G. (1998). The psychosocial production of ideas: social representations and psychological. *Culture & Psychology*, 4, 455-472.
- Edwards R. (1998). The effects of gender, gender role, and values on the interpretation of messages. *Journal of Language and Social Psychology*, 17, 52-71.
- Elleven R. K., Kern C. W., Moore K. C. (1998). Residence halls and cults: fact or fiction? *Cultic Studies Journal*, 15, 68-76.
- Frändberg T. (1999). Experiences of applying general living systems theory. *Systems Research and Behavioral Science*, 16, 81-100.
- Füllenbach E. H. (1999). Die Heiligsprechung Edith Steins – Hemmnis im christlich – jüdischen Dialog? *Freiburger Rundbrief*, 6, 3-20.
- Galewicz W. (1998). Leontion i trupy. O Platońskiej etyce godności. *Kwartalnik Filozoficzny*, 26 (2), 47-69.
- Gatti V. (1998). Liturgia e arte. I luoghi della celebrazione. *Arte Cristiana*, 86, 49-56.
- Gerl-Falkovitz H.-B. (1999). Romano Guardini und die Kulturkritik Mitte des Jahrhunderts. *Katholische Bildung*, 100, 17-26.
- Gos M. (1997). Dyskurs estetyczny a dyskurs matematyczny – problem współzależności. *Sztuka i Filozofia*, 14, 92-100.
- Grabska S. (1999). Ta wiosna dopiero nadejdzie. *Znak*, 51, 89-102.
- Guérin P. (1999). Pour une prédication intelligente. *Croire et Comprendre*, 62, 23-24.
- Guttman D. (1998). On wit and humor in logotherapy. *Logotherapy. Existential Analysis*, 6, 9-22
- Harding M. D. (1999). Thomas Carlyle's Sartor Resartus: The secret doctrine in a Western mode. *The Journal of Religion and Psychological Research*, 22, 16-21.
- Hegarty B. (1999). Inspiration and institution. *Doctrine and Life*, 49, 34-42.

- Henninger M., Mandl H., Pommer M., Linz M. (1999). Die Veränderung sprachrezeptiven Handelns: Einfluß des instruktionalen Gestaltungsprinzips Authentizität. *Zeitschrift für Entwicklungspsychologie und Pädagogische Psychologie*, 31, 1-10.
- Hernas A. (1998). O nadziei. *Logos i Ethos*, 1(6), 57-89.
- Hetherington E. M., Bridges M., Insabella G. M. (1998). What matters? What does not? Five perspectives on the association between marital transitions and children's adjustment. *American Psychologist*, 53, 167-184.
- Hodgson R., Jr. (1999). Not by words alone. *Listening: Journal of Religion and Culture*, 34, 101-116.
- Hopkins B. C. (1998). The structure, basic contents, and dynamics of the unconscious in analytical (Jungian) psychology and Husserlian phenomenology: Part II. *Journal of Phenomenological Psychology*, 29, 1-49.
- Howe M. L., Courage M. L. (1997). The emergence and early development of autobiographical memory. *Psychological Review*, 104, 499-523.
- Hutsebaut D. (1999). Als volwassene omgaan met geloof. Een keuzeprocess en geen vanzelfsprekendheid meer. *Collationes. Vlaams Tijdschrift voor Theologie en Pastoraal*, 29, 407-424.
- Jala D. (1999). Sacred art. In worship and mission. *Mission Today. A New Journal of Missiological and Ecumenical Research*, 1, 334-336.
- Jaroszyński P. (1986). *Metafizyka piękna*. Lublin: RW KUL.
- Johnston L., Locke V., Giles L., Rattary K. (1997). The good, the bad, and the ugly. *Journal of Applied Social Psychology*, 27, 725-741.
- Jones D. R., Ripley J. S., Kurusu T. A., Worthington E. L., Jr. (1998). Influential sources in the integration of psychology and theology: a decade summary. *Journal of Psychology and Christianity*, 17, 43-54.
- Josephs I. E. (1998). Do you know Ragnar Rommetveit? On dialogue and silence, poetry and pedantry, and cleverness and wisdom in psychology. (An interview with Ragnar Rommetveit). *Culture and Psychology*, 4, 189-212.
- Kante B. (1998). Is Metaphor really a demonstrative? *Philosophy of Psychology, Aesthetics*, 20, 175-189.
- Kempska M. (1998). Fenomen rozpaczy. *Gestalt*, 4, 35; 5, 30-32.
- Korossy K. (1999). Qualitativ-strukturelle Wissensmodellierung in der elementaren Teilbarkeitslehre. *Zeitschrift für Experimentelle Psychologie*, 46, 28-52.
- Kowner R. (1998). Effects of social deviance labels on judgements of facial attractiveness: a comparison of labelling procedures using Japanese raters. *International Journal of Psychology*, 33, 1-16.
- Kulczycki M. (1998). Rozważania wokół zagadnień psychologicznego poradnictwa życiowego. *Prace Psychologiczne*, 49, 13-93.
- Ladd K. L., McIntosh D. N., Spilka B. (1998). Children's God concepts: influences of denomination, age, and gender. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 8, 49-56.
- Lebon J. (1999). Célébrer les dimanches. Créativité et fidélité. Celebrer. *Le Magazine de la Liturgie et des Sacraments*, 286, 25-42.
- Lefringhausen K. (1999). Wohlfahrt statt Wohlstand. Wie die Religionen ihre Weltverantwortung gemeinsam wahrnehmen können. *Ewangelische Kommentare*, 32, 21-23.

- Łobocki M. (1998). Janusz Korczak wzorem osobowym altruisty. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J: Paedagogia – Psychologia*, 11, 151-158.
- Markus K. A. (1998). Psychological processes and mental states. *American Psychologist*, 53, 1077-1078.
- Matusov E. (1998). When solo activity is not privileged: participation and internalization models of development. *Human Development*, 41, 326-349.
- McKenna F. P., Myers L. B. (1997). Illusory self-assessments: can they be reduced? *The British Journal of Psychology*, 88, 39-51.
- Michalski T. (1998). „Nowy człowiek” na podstawie listu do Kolosan (3,10-15). *Studia Włocławskie*, 1, 94-104.
- Musek J. (1998). Political and religious adherence in relation to individual values. *Studia Psychologica*, 40, 47-60.
- Nicolopoulou A., Weintraub J. (1998). Individual and collective representations in social context: a modest contribution to resuming the interrupted project of a sociocultural developmental psychology. *Human Development*, 41, 215-235.
- Nieścior L., OMI (1997). Praktike jako walka ze złymi myślami w nauce Ewagriusza z Pontu. *Vox Patrum*, 17 (32-33), 177-186.
- Oser F. K., Scarlett W. G. (red.) (1991). *Religious development in childhood and adolescence*. San Francisco: Freeman.
- Ossowski S. (1966). *U podstaw estetyki*. Warszawa: PWN.
- Paloutzian R. F., Kilpatrick L. A. (red.) (1995). *Religious influences on personal and societal well-being*. New York: Plenum.
- Pawłów E. (1997). Twórcze strategie radzenia sobie z problemami życiowymi. *Psyche*, 1, 201-212.
- Pietikainen P. (1998). Archetypes as symbolic forms. *Journal of Analytical Psychology*, 43, 325-343.
- Poupard P. (1999). Oecuménisme et culture. *Esprit et Vie. Binensuel Catholique de Formation Permanente*, 1, 15-17.
- Puffal P. (1997). Framing a developmental psychology of art. *Human Development*, 40, 169-180.
- Reijnen A. M. (1999). Paul Tillich et Martin Buber: entente et malentendus. *Etudes Théologiques et Religieuses*, 74, 77-93.
- Robinson D. H., Robinson S. L., Katayama A. D. (1999). When words are represented in memory like pictures: evidence for spatial encoding of study material. *Contemporary Educational Psychology*, 24, 38-54.
- Scheffbuch R. (1999). Predigtmeditationen. *Für Arbeit und Besinnung*, 53, 2-9.
- Schneiders S. M. (1998). The study of Christian spirituality. Countours and dynamics of a discipline. *Studies in Spirituality*, 8, 38-57.
- Siebel V., SJ (1999). Ignatus von Loyola – Chef eines blühenden Exporthauses. *Entschluss: Jesuiten. Gesellschaft. Spiritualität*, 54, 24-25.
- Simmons C. (1999). A comparative study of educational and cultural determinants of adolescent values. *Journal of Beliefs and Values*, 20, 208-218.
- Sirat R.-S. (1999). Le message de la Bible hébraïque à l’homme d’aujourd’hui. *Sens. Juifs et Chrétiens dans le Monde Aujourd’hui*, 51, 4-15.

- Smith S. (1999). God and the novelists. *The Epository Times*, 110, 101-107.
- Staudinger U. M., Maciel A. G., Smith J., Baltes P. B. (1998). What predicts wisdom – related performans? A first look at personality, intelligence, and facilitative experiential contexts. *European Journal of Personality*, 12, 1-17.
- Switankowsky I. (1998). William Alston and the direct perception of God. *Studies in Religion*, 27, 27-37.
- Śniarowska M. H. (1998). Homo tragicus. *Gestalt*, 6, 26-30.
- Tarnowski A. (1998). The humanists, the socially oriented and the pragmatists: three world view patterns. *Polish Psychological Bulletin*, 29, 103-131.
- Theron A. L., Jordaan W. J. (1998). The aesthetically oriented person – a form – entity of personality. *South African Journal of Psychology*, 28, 159-163.
- Tokarski S. (1997). Rozwój religijności u osób uczestniczących we wspólnotach neokatechumenalnych. *Studia z Psychologii*, 8, 78-108.
- Trojanowska E. D. (1997). Interpretacje reinterpretacji, czyli w labiryncie znaczeń. *Sztuka i Filozofia*, 13, 169-174.
- Turiel E., Wainryb C. (1998). Concepts of freedoms and rights in a traditional, hierarchically organized society. *British Journal of Developmental Psychology*, 16, 375-395.
- Walesa Cz. (1994). Doświadczenia religijne młodzieży. W: T. Ozóg (red.), *Nauki społeczne o młodzieży*. Lublin: „Norbertinum”, s. 107-138.
- Walesa Cz. (1997). Psychologiczna analiza zmian w rozwoju religijności człowieka. *Roczniki Filozoficzne*, 45(4), 109-132.
- Walesa Cz. (1998). Struktura religijności człowieka. *Zeszyty Naukowe KUL*, 41, 3-48.
- Waloszczyk K. (1998). O estetycznych wartościach natury. *Edukacja Filozoficzna*, 25, 31-40.
- Wearden J. H., Edwards H., Fakhri M., Percival A. (1998). Why „Sounds are judged longer than lights”: application of a model of the internal clock in humans. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 51B, 97-120.
- Williams Ch. (1998). Is tragedy Paradoxical? *British Journal of Aesthetics*, 38, 47-62.
- Wingo A. H. (1998). African art. And the aesthetics of hiding and revealing. *The British Journal of Aesthetics*, 38, 251-264.
- Wright G. R. H. (1998). Eros and Thanatos. A mythancient or modern? *Journal of Prehistoric Religion*, 11/12, 60-64.

RELIGIOUS EXPERIENCE OF THE BEAUTY IN ADOLESCENTS
(DEVELOPMENTAL RESEARCH OF THE PEOPLE AGED 12-24)

S u m m a r y

The paper seeks to answer the following questions: 1) what are the forms under which the phenomena of the religious experience of beauty occur? 2) what are the differences here as regards age and sex? The paper is a continuation of research on religiosity (Wales 1997;

1998). In view of its theoretical foundations a definition of the religious phenomenon of the experience of beauty, its conditions, context factors, existential and purely aesthetic aspects, beauty in human life and others.

Forty people from each group have been examined: aged 12, 15, 18 and 24 (with equal sex groups). In order to gather data a standardized explorational interview has been used with a question about religious biography and 18 particular questions. The identified phenomena of the religious experience of beauty has been categorized according to the contents and parameters of religiosity. Thus established distributions of numbers have been presented in table one. Now, the differences in view of age and sex of the people under study have been shown in table two. The biggest scores have gained people aged 18, and as regards sex - women.

The paper has also discussed some issues of the religious experience of beauty in distress, the effects this experience of beauty has (mainly for religiosity and for the further course of life), the problem of spiritual ugliness as a passive and active negation of religious beauty (its consequences in life) and other.

Translated by Jan Kłós